

מאנאס

האפוס הלאומי הקירגיזי

MAHAC

The National Epic of Kyrgyzia

©

כל הזכויות לתרגום העברי שמורות לאריאל, ירושלים

תרגום: יולי חרומנצ'קו

עריכה: נעמי גל

איורים: ט. גרטסון

אריאל

הרבעון הישראלי לתרבות וספרות

רחוב יפו 214

ירושלים 94383

Printed in Israel, 1999

ירושלים, תשנ"ט

הערת המעלה למרשתת: הוצאת אריאל חדלה לפעול. לא עלה בידי להגיע לבעלי זכויות כדי לקבל את אישורם לפרסום הספר במרשתת. אני עושה זאת ללא כוונת רווח. הטקסט עבר עריכה קלה על ידי. במידה ומישהו מבעלי הזכויות חש עצמו נפגע מהפרסום, הוא מתבקש לפנות אלי. (י. פ.)

הקדמה

אני שמחה שנפל בחלקי לכתוב הקדמה לספר מיוחד זה, המתאר את עלילות הגבורה של העם הקירגיזי, ואשר רק חלק מזערי מהן תורגמו לעברית מהשפה הרוסית. הקורא יוכל להכיר אפוס לאומי עתיק-יומין, בן כאלף שנה, שעד לפני כמאה שנה סופר רק בעל-פה מדור לדור. עד אז לא הייתה שפה קירגיזית כתובה והעלילות והסיפורים יוצאי הדופן סופרו לקבוצות של אנשים בכל הגילאים ומכל שכבות העם. גם ילדים נטלו חלק, מגיל צעיר הכירו בעל-פה חלקים רבים של האגדות ונהגו לספר לילדים אחרים. למספרים קוראים "מאנאסצ'י", מספרי מאנאס. הם נחשבים לנכבדי העדה וזוכים לאהדה כאנשי רוח.

כיום יש בישראל ובהרבה ארצות בעולם סדנאות ללימוד המקצוע של "מספרי סיפורים". ניתן אמנם לקרוא סיפורים מעל גבי צג המחשב, כך שלכאורה אין צורך לשנו בעל-פה. ובכל אופן יש עדנה למספרי הסיפורים. סיפורי "לילה טוב" לילדים למשל, מעניקים נופך אישי ומחזקים את הקשר בין הורים לילדים. לא ראיתי ילדים פעורי פה מול המחשב. כן ראיתי אותם פעורי פה כשמישהו מצליח לרתק אותם וללמדם משהו שונה וחדש. כזה הוא סיפורו של מאנאס.

הקירגיזים גאים מאד ביצירתם ולכן שמחתי כאשר התקבלה בקשתה של רעיית נשיא קירגיזיה, פרו' מאריאם אקייבה, לתרגם ולהוציא לאור את "מאנאס" בעברית.

הבקשה הופנתה אלי בפגישתי האישית אתה בקיץ 1997 בהלסינקי, פינלנד, כאשר היינו שתינו נציגות במפגש מיוחד בחסות ארגון הבריאות העולמי והגב' רוזלין קרטור, שדן בבעיות בריאות הנפש. העברתי את בקשתה בצרוף המלצתי החמה. אני שמחה מאד על ביצוע התרגום.

תודה למשרד החוץ על הנכונות לעזור בביצוע המשימה ותודה מיוחדת למערכת כתב העת "אריאל" ולעורכו אשר וייל. כתב העת "אריאל" הוא מעין חלון הראווה התרבותי של ישראל מזה 35 שנה והוא מופיע בקביעות בשש שפות שונות.

ראומה וייצמן

ירושלים, כסלו תשנ"ט

דברי פתיחה

כבוד גדול הוא עבורי לכתוב הקדמה לספר על מאנאס אציל הנפש, שתורגם לאחת השפות העתיקות בעולם: עברית.

אנו שמחים שעל האדמה הקדושה הזו של ישראל הדגולה והנפלאה, שהונצחה במילותיהם של הנביאים ובלבבם של מיליוני אנשים בדורות קודמים ודורות נוכחיים, הודות למאמצים וליוזמה של הגברת ראומה וייצמן, רעייתו של נשיא ישראל, יכירו את היצירה הדגולה של העם הקירגיזי. אני נרגשת מאד מהעניין ומתשומת הלב של הישראלים לתרבות, לספרות ולמסורות של העם הקירגיזי. כמו כן אני שמחה שהאפוס העתיק "מאנאס" מצא לו קהל קוראים נוסף על פני אדמת העולם השופעת והמקודשת.

לכל עם יש לפחות יצירה אחת שהיא דגולה ובת-אלמוות, בה משתקפת ההיסטוריה של העם, ובה מתממשת גבורתו, חוכמתו, אהבתו ויופיו של האדם. גם לקירגיזים יש יצירה בת-אלמוות כזו. גילו של האפוס "מאנאס" כגיל העם הקירגיזי.

האפוס הקירגיזי הוא אנציקלופדיה של מיתוסים, אגדות ומסורות סיפוריות המאוגדות סביב דמות אחת – מאנאס גיבור-החיל. לכל עם יש גיבור לאומי משלו, שחי לנצח. הוא אמיץ וצודק. הוא נלחם ברע ומנצח. עבורנו, גיבור כזה הוא מאנאס אציל-הנפש.

ייחודו של האפוס הוא בכך שבמשך אלפי שנים הוא נמסר בעל-פה מדור לדור, מאב לבן, מלב אל לב.

"מאנאס" הוא סיפורו של המאבק רב השנים של העם הקירגיזי על החופש שלו ועל עצמאותו. זוהי יצירתם של כל השבטים הנוודים, ומהווה זיכרון לכל העמים שנכחדו מעל פני האדמה בלהט המלחמות. זוהי מעין קינה עליהם, וניסיון להזכיר לכולנו לא לחזור על טעויותיהם.

היום, על סף המאה העשרים ואחת, האנושות סובלת, לצערנו, ממחסור ברוחניות. המאורעות רוויי הדמים והאכזריים של המאה העשרים חשפו זאת לעין כל. לכן, הכוח המאחד היחיד הוא הרוחניות. דרך הרוחניות מתרחשת באדם התרחבות הנפש, הסובלנות, הסבלנות והרצון הטוב. במובן זה "מאנאס" הינו מקור רב-ערך לחוכמה, מוסריות גבוהה ורוחניות.

אחרי שהעריכו כערכו את חשיבותו המוסרית והרוחנית הכלל-אנושית של האפוס, הכריזו האו"ם ואונסק"ו על שנת 1995 כ"שנת אלף השנים למאנאס", ובכך תרמו תרומה ניכרת לזכייתו בהכרה עולמית ופרסום בינלאומי.

בחקר והפצת "מאנאס" לקחו חלק חוקרים רבים, מייצגי לאומים שונים, ובתוכם גם נציגי העם היהודי. אני רוצה לציין במיוחד את התרגום המבריק של היצירה לרוסית שעשה טמיון ליפקין, שממנו החלה תקופה חדשה בחיי האפוס. דווקא הוא היה הראשון שכינה את מאנאס 'אציל-הנפש', שכן מאנאס לא היה כובש, אלא אדם שהגן על אדמתו, לא הורס ומחריב, אלא מקים ומוליד, שאיחד תחת דגלו עמים רבים.

אצלנו בקירגיזסטן מיישמת "מארים", הקרן הבינלאומית לעזרה לאמהות וילדים, בראשה אני עומדת, את פרויקט "לילדי העולם של מאנאס". מטרת התוכנית היא להכיר לילדי העולם את הנכס יקר-הערך הזה של התרבות העולמית – האפוס הקירגיזי "מאנאס".

באפוס של "מאנאס" אפשר למצוא "מתכונים" רבים ונפלאים לאצילות-נפש, גבורה, הומאניות, יחס של כבוד להורים, למולדת ולטבע. הוראותיו יקרות-הערך של מאנאס הוגשמו על ידי בנו סְמִיטִי ונכדו סְיִיטִק, חבריו-עמיתיו: היועצים החכמים – בְּאִקְאִי וקוֹשׁוֹי, החבר הנאמן אֶלְמַאמְבֵּט ואחרים. וכמובן, נשותיהם האהובות של הגיבורים: צְיִיִרְדִי, אמו של מאנאס, קְאִנְיִקִי,

חברתו הנאמנה, אֶצְיוֹרְק, אשתו היפיפייה של סְמֵטִי. גם היום מילוי אחר הוראותיו של מאנאס היא חובה מקודשת עבור כל קירגיזי. הילדים הקירגיזים רואים בעצמם את יורשיו של מאנאס. מעשיו האציליים של מאנאס מעודדים את הילדים להחלטיות, אומץ, הגינות ואצילות-נפש. הדמויות הנשיות המצוינות, המאופיינות בעדינות, כנות, נאמנות, טוב-לב ורחמנות – משמשות אידאל עבור הבנות.

באפוס הזה תפגשו מאות שמות של מקומות במרחבים חסרי הגבולות של אירו-אסיה, מהאוקיינוס השקט ועד לבוספורוס. גם העמים והלאומים המאכלסים את המרחבים העצומים האלה נזכרים, מה שמעיד על יחסי גומלין עתיקים וקרובים בין אבות-אבותינו לבינם. בעניין זה יכול האפוס ההרואי "מאנאס", המלא בחוכמה עממית רבת-דורות, להפוך למדריך בהיסטוריה של העם הקירגיזי.

הוצאתו של הספר לאור מוכיחה שוב עד כמה מעשיו ודחפיו הנאצלים של אדם אחד, הגברת ראומה וייצמן, יכולים לעשות כה הרבה להפצת ערכיו הנעלים של עם שלם.

אתם פותחים את הדפים הקדושים של הספר על מאנאס, הלוואי שיביא שלום לבתיכם, אושר וכל טוב.

שאושר נצחי ישרור על אדמתכם המקודשת.

מאיראם אקאיבה
פרופסורית מטעם האקדמיה הבינלאומית ליצירה עממית

בישקק, הרפובליקה הקירגיזית, דצמבר 1998

הקדמת המתרגם האנגלי

הדרך להבנתה של יצירה זרה לעולם אינה קלה, ויש מלכודות רבות בדרך. הניחו לי, כנודד ותיק, המכיר היטב את קירגיזיה ואנשיה, להשיא מספר עצות שיעזרו לכם בהכרת "מאנאס". הדרך תיקח אתכם חזרה למרחק של אלף שנים או יותר, ומרבית הדרך תהיה בעל-פה, שכן דבר מהאפוס לא נכתב עד שנות החמישים של המאה התשע עשרה! במשך למעלה מתשע מאות שנים נשא אותו העם הקירגיזי על שפתו, במוחו ובלבו.

האפוס לא נוצר על-ידי אדם אחד, ולא בשנה אחת, אפילו לא במאה אחת, היה זה איסוף הדרגתי של זיכרונות שבטיים, הטרגדיות שלהם, הניצחונות והשאיפות. משוררים יוצאי דופן, תלמידיהם של קודמיהם, שיפרו עוד ועוד, שייפו, ארגנו מחדש והאריכו את האפוס הזה. אין עוד פואמה הרואית שיכולה להשתוות עמה בגודלה, אפילו לא המהאבארטה ההודית או האודיסאה היוונית.

החל משנת 1920 פורסמו קטעים שונים של האפוס, אבל רק בשנת 1952 החלה העבודה הרצינית, שהביאה לפרסומה של הפואמה בסוף שנות החמישים. בשנת 1948 יצאה לאור בפרוזה (כיום בישקק) מהדורה יפהפייה בת ארבעה כרכים. באותה שנה יצאה לאור מהדורה ברוסית שהייתה נאמנה לחלוטין למקור.

אם הקורא שואל היכן ומתי מתחילה דרכו של האפוס, אני יכול רק לומר שאיש אינו יודע לבטח, אך ברור כי השורשים נעוצים עמוק בהיסטוריה הקירגיזית, באותם ימים בהם היו חבורות קטנות של רועים נוודים, ללא כל אחדות של עם או אומה. קיימות שלוש אפשרויות באשר למקורו של האפוס:

1. המאות השביעית עד העשירית, כאשר הקירגיזים חיו ליד נהר ינאסי.
2. המאות התשיעית עד השתים עשרה, בתקופה הפיאודלית, ימי הקיסרות העות'מאנית.
3. המאות החמש עשרה עד השמונה עשרה, תקופה מודרנית, יחסית.

אני ללא ספק מעדיף את האפשרות הראשונה, ומכמה סיבות טובות. מאחר שתרגמתי אי אלו פואמות אפיות, כולל האפוס הרוסי "שיר צבאו של הנסיך איגור" והאפוס-העממי האוסטיאני "אגדות הנרטים", ניתן לראות קווים מקבילים. פולקלור הוא אוניברסלי, ודומה להפליא, לא משנה מהיכן בא. אפילו הטרגדיות היווניות מתאימות לתמונה, שלא להזכיר את "ההמנון לשמש" המצרי בערך משנת 3200 לפנה"ס.

האפוס הקירגיזי נושא אותו גוון עתיק. יש סימנים רבים המעידים על שורשיו וקדמותם. למשל האחים הקירגיזיים שנפרדו זה מכבר, נפגשים ומברכים זה את זה בברכה הקירגיזית "מנדיו!" מכיוון שהמילה "סאלאם!" לא הייתה ידועה אז. כלומר הסיפור התרחש לפני שהגיעה הדת המוסלמית לקירגיזיה, במאה השביעית. יש גם סימנים לכך שאמזונות ומטריארכליות עוד לא פסו מהעולם, וניתן לראותן בקאניקי, אשתו של מאנאס, וסאיקל, המשרתת של הלוחם.

הפואמה נועדה לקריאה בקול כיוון שהמילים מוסיקליות בזכות עצמן. האפוס נקרא בדרך-כלל על-ידי ה"מאנאסצ'י", משוררים בעלי הכשרה מיוחדת שעל-פי-רוב שרים אותו בליווי קומוז בעל שלושה מיתרים. גם כאן יש נעימות רבות ומגוונות, על פי טעמים האישי של המדקלמים השונים. הם מאבדים את עצמם בשירה, נכנסים כמעט לטראנס. הם עושים תנועות מוגזמות, ועוצרים מדי פעם, תמיד בתיאום עם המנהג המקובל, ובפעם הראשונה ששמעתי את האפוס מאנאס מושר, הוא הילך עלי קסם ונשביתי על-ידי הדרמה.

כמה מהסממנים של מבנה האפוס אינם רגילים עבור הקוראים המערביים, אולם הם מהווים חלק בלתי נפרד מהפואמה. קודם כל – חזרות רבות. הרעיון מובע בצורות אחדות. תמונות שלמות חוזרות ונשנות, נאומים מושמעים שוב ושוב, שורות ומלים מסוימות חוזרות – הכל כדי להדגיש ולאזן. בשל כל החזרות נחרת האפוס בזיכרונם של אלו ששומעים אותו, וכך עבר מדור לדור משך אלף שנה. שמות-תואר מוענקים לרוב לגיבורים, כך מאנאס הוא אריה, או נמר, או פנתר, וזקני השבט הם תמיד חכמים בעלי זקן לבן, צחי לשון ורואי הנולד.

אורכן המשתנה של השורות, דפוסי קצב, טון מוסיקלי, תוכן רגשי, דגשים על דהירות סוסים, תנועות של סערה ודהירה, מלים אונומטופאיות לקולות של קשקוש ושקשוק כלי נשק בקרב, כל אלו הופכים אותן לסיפור צבעוני ומשכנע ביותר. פקחו את עיניכם, פתחו את לבכם, ואל תירתעו מהבלתי מוכר, וכך תמצאו את דרככם להבנת העם הנפלא ותולדותיו.

וולטר מאי

בישקק, 1995

מאנאס

האפוס הלאומי של קירגיזיה

מבוא

אורכו של "מאנאס", האפוס הלאומי של קירגיזיה, הוא בן למעלה מ-12,000 שורות. הגרסה הנוכחית בעברית היא תרגום של קטעים נבחרים שהופיעו ברוסית לפני שנים אחדות. הקטעים מתפרסמים כתוצאה מפגישה בירושלים בין הגברת ראומה וייצמן, רעיית נשיא המדינה, לבין פרופסור מאריאם אקאייבה, רעיית נשיא הרפובליקה הקירגיזית, בעקבות ביקורו הממלכתי של בעלה בישראל בשנת 1977.

האפוס, הידוע לכל ילד בקירגיזיה, אך לא מחוץ לגבולות המדינה, חוגג את יובל האלף. על-מנת שהקורא העברי יבין טוב יותר את הרקע לפואמה, אנו מצרפים לספר זה גרסה מקוצרת של ההקדמה לתרגום האנגלי מאת וולטר מיי, שתרגם את היצירה כולה שפורסמה בשנת 1995 בבישקק (אז פרונזה), בירתה של הרפובליקה הקירגיזית.

מאנאס

בדיה כאן יש ואף אמת –
עקבות עבר וזיכרון
חצי-אמת, חצי-בדיה
מי שראה – איננו עוד!...

הולדתו וילדותו של מאנאס

החכם נוגזיי, חאן הקירגיזים, חלש על אדמות רבות, תהילתו נישאה למרחקים. אך יומו הגיע והחאן נוגזיי עבר לעולם שכולו טוב, או אז התנפלו הקיטאים על הקירגיזים, ופיזרו אותם לכל קצווי תבל, וביניהם גם את בניו של החאן המנוח. מנהיגי הקיטאים חששו שאם בניו של נוגזיי המנוח – אורזודו, פאי, אוסון וזיאקיפ – יחיו זה לצד זה, הם יתאחדו ויהוו איום על מדינת הקיטאים. הבן הצעיר – זיאקיפ – נשלח לאדמת אַלְטַאי, שם הפך למאלאי, משרתו של העשיר הקאלמקי בואן, ושל בנו צאֵיאן. כפרס על שירותו הנאמן השיא צאֵיאן את זיאקיפ לבתו פֶאקדואולוט. היא הפכה לטֹקול, האשה הצעירה של זיאקיפ.

אחרי מותם של בואן וצאֵיאן התבסס זיאקיפ באַלְטַאי, השתלט על האדמות השוממות ועד מהרה התעשר מאוד. עושרו התעצם כמו אגם המתמלא מי שלגים שנמסו. סוסים בלבד הין לו ארבעים אלף, אבל אט אט הלכו והתרבו גם שנותיו של זיאקיפ, ארבעים ושמונה שנים מלאו לו, ועדיין היה חשוד-בנים. צער רב הצטער, נסע להשתחוות במאזארים: המקומות הקדושים, וקרא לאלוהיו: "הו אל עליון, מה טעם לי בעושרי ואוצרותיי, אם אין מי שיירש אותי תחתי!" יום אחד נסע לסקור את שדות המרעה הנרחבים שלו, בהם פסעו העדרים המפוטמים, ושוב הרהר בכך שאיש לא יירש את עושרו, תוגה נפלה עליו, ובעודו טרוד במחשבות עגומות חזר לביתו, ובלי להביט באיש שכב לישון בשתיקה.

האשה הבוגרת צֵיִיִרְדֵי שאלה: "מה לך?"

"הו, אשה חסרת בינה שכמותך!" ענה זיאקיפ, "אין לנו בן, אותך מכנים עקרה, ואותי זקן חשוד-בנים. אנשים לועגים לנו, ואילו לך אין דאגות!"

צֵיִיִרְדֵי חשה עלבון וכאב למשמע דבריו, היא נשאה תפילה אילמת על מר גורלה, הצטנפה לצד הדזוק, ערימת השמיכות, ונרדמה. בשנתה חלמה חלום מוזר. לא ברור מאין, הופיע לפניה איש זקן, בעל זקן לבן, ואמר: "תחינתך הגיעה לאוזני האל, והוא הורה לך לחדול מבכי." והוא הושיט לה תפוח לבן ומתוק מדבש. אחרי שאכלה את התפוח ילדה צֵיִיִרְדֵי דרקון שאורכו שישים אמה, עלתה עליו והחלה לדהור עליו כעל סוס.

עוד אמר הזקן: "הרי לך תפוח אדום – זו תהיה הבת." ונעלם באותה פתאומיות בה הופיע.

זה היה חלומה של צֵיִיִרְדֵי.

התעוררה צֵיִיִרְדֵי והעירה מהר את בעלה כדי לספר לו את דבר החלום שחלמה. זיאקיפ התרומם על מרפקיו והחל לספר לה בעצמו, בשמחה, על חלומה הפלאי. בחלומה צד בז מוזר ולו ארכובות חדות על מגפיו, נוצות לבנות ומבהיקות וקול צווחה שלא הזכיר כלל את קולו של העוף. הסתבר שגם אשתו הצעירה של זיאקיפ, פֶאקדואולוט, ראתה בחלומה שני עופות טרף יושבים בביתה.

על-פי בקשתן של הנשים ערך הַיַּי זַיאַקִיפּ מִשְׁתָּהּ, ואף קיים את מנהג ה"טולה": הייעוד. המשתה נועד לפתרון החלומות. זַיאַקִיפּ ביקש מקרוביו ומשכניו להתעכב מעט אחרי ששאר האורחים עזבו, הזמין אותם הביתה וסיפר להם על החלומות שחלמו נשותיו והוא עצמו. השכן בַּאִידִיגִיט פירש שהחלום מנבא לידת בן ובת לַצַּיִיִרְדִי, ושני בנים לַבַּאִקְדֹּאֵלוֹט. "בנו של זַיאַקִיפּ מאשתו צַיִיִרְדִי יהיה לגיבור-חיל!" ניבא בַּאִידִיגִיט.

כעבור שנתיים חשה צַיִיִרְדִי שהיא הרה, ותשוקה עזה אחזה בה לאכול לב של נמר. כאשר נודע לה שצייד ממשפחת קאַנְגַּאִי הרג נמר, שלחה אליו את בֹּדֹלְבַּאִי, האחראי על עדרי הסוסים, וזה הביא לה את לבה של החיה. צַיִיִרְדִי השביעה את גחמתה. כעבור תשעה חודשים ותשעה ימים החלו צירי הלידה שלה, שנמשכו גם הם תשעה ימים. ביום התשיעי הודיעו לַזַּיאַקִיפּ הנשים המשמשות בלידתה שצַיִיִרְדִי כורעת ללדת. בשמעו את הדבר יצא ביי זַיאַקִיפּ להרים והורה למקרוביו שאם ייוולד לו בן, יבואו לבשר לו את הידיעה המשמחת.

בדרכו, לא רחוק משדות המרעה, נקלעה לדרכו קבוצת סוסים. הוא הבחין שסוסה גזעית אפורה בקבוצה עומדת להמליט, והחל לעקוב אחריה. "אם צַיִיִרְדִי תלד בן, נשבע זַיאַקִיפּ, "אייעד לו את הסייח שיוולד לסוסה." הסוסה הביאה סייח קטן לעולם, וזַיאַקִיפּ החל לטפל בו.

גם צַיִיִרְדִי ילדה בן. הרך הנולד אחז באגרופיו הקמוצים קרישים של דם. בכיו נשמע למרחקים, והגיע עד לאוזני הסייח הצעיר. קולו היה עצום ומאיים. כאשר ניסו הנשים להרים אותו, בעודו מפרכס עדיין, לא יכלו לו. נתנו לו, כנהוג, לטעום חמאה מומסת, והוא, בשלוש לגימות, בלע את תכולתן של שלוש מחבצות חמאה.

בני-הכפר יצאו לחפש את זַיאַקִיפּ, כדי לקבל ממנו את הסיוניצו: הפרס המוענק עבור בשורה משמחת. בשל התעקשותה של אשתו, הצטרף לחיפושים אחר זַיאַקִיפּ גם חברו אַקְבַּאֲלֵטָה. אַקְבַּאֲלֵטָה הוא זה שמצא את זַיאַקִיפּ במרעה, מטפל בסייח שזה עתה נולד. ביי זַיאַקִיפּ נתן לַאֲקְבַּאֲלֵטָה מטבעות זהב ובקר לרוב. הם ירדו אל האַאִיל, הכפר, ונכנסו לביתה של צַיִיִרְדִי. ביי זַיאַקִיפּ נטל מידי אשתו את בנו, בדק אותו וראה שראשו של הבן מוארך, מצחו רחב, עיניו שקועות עמוק בחוריהן, ריסיו ארוכים, מבטו אמיץ, אפו מגובבן, פיו גדול, שפתיו עבות, סנטרו עגול, חזהו רחב, גבו עצום, צווארו מוצק, ידיו חזקות. איזה בן-חיל נולד לביי זַיאַקִיפּ!

שמח ביי זַיאַקִיפּ: סוף כל סוף יש לו בן! הוא זימן קרואים רבים, קרובים ומקרובים, חברים ואפילו יריבים, וערך משתה מפואר. בזמן החגיגות, כנהוג, פנה אל הנוכחים בבקשה לקרוא לבן בשם. לפתע הופיע מאי-שם דוֹנְאָנָה: זקן זר ועני, וקרא לרך הנולד בשם מאנאס. "ישמור האל על מאנאס מפני צרות ומיני בישין!" בירך הדוֹנְאָנָה. כולם אהבו את השם מאנאס. "השם טוב, הוא מצלצל יפה! שמחו ההורים, והדוֹנְאָנָה נעלם כלא היה. הוא היה קיִדִיר, צדיק קדוש.

ביי זַיאַקִיפּ וצַיִיִרְדִי הרעיפו על בנם פינוקים לרוב. לבסוף מאנאס גדל פרא והיה לנער פוחז וחסר-מנוחה. רגע היה מקבץ סביבו את ילדי האַאִיל ומארגן משחקי שובבות, רגע היה מכה ללא כל סיבה דרוויש נודד, או מעליב סתם כך קוֹדְזוֹ: אדם מכובד. מאנאס השובב הסב לא מעט צער להוריו. לבסוף החליטו למסור אותו כשוליה לרועה אוֹשְׁפּוֹר כדי שיידע רעב ושובע, ילמד להבדיל בין טוב לרע, ויכיר את קשיי החיים.

ומאנאס הפך לרועה. יום אחד הגיעו למרעה ארבעים רוחות: צִילְטָנִים, והבטיחו לעזור לו בכל אשר ילך.

אבל רוחו הפראית והפוחזת של מאנאס לא נרגעה. אוֹשְׁפּוֹר ביקש שמאנאס יחזור לביתו, וביי זַיאַקִיפּ נסע לקחתו. בדרך חזרה מהמרעה לַאֲאִיל נטפלו לַזַּיאַקִיפּ השומרים הקאלמקים. הם

האשימו את זיאקיפ בהסגת גבול שטחי המרעה שלהם, וביקשו להענישו למען יראו וייראו. קורטוק, מנהיג הקלמקים, הצליף בחוזקה בזיאקיפ עם מגלבו. מאנאס גונן על אביו והיכה בקורטוק באלה. זה מת מיד.

הקאלמקים החליטו לדרוש כופר בתמורה להריגתו של קורטוק, וצבאם התנפל על עדרי הסוסים של ביי זיאקיפ. אבל הקירגיזים, מאנאס בראשם, הצליחו לגרש את הקאלמקים. השמועות על כוחו של קירגיזי ושמו מאנאס הגיעו עד אסנקאן, החאן של הקיטאים. הקאלמקים מאלטאי הם שסיפרו לו. שלח אסנקאן את גיבורי-החיל שלו, מחופשים לסוחרים, כדי לבדוק את כוחו של מאנאס, בנו של זיאקיפ. נאמר להם כי אם תיפול בידם ההזדמנות עליהם לקחת אותו בשבי ולהביאו אל אסנקאן.

למאנאס מלאו אז אחת-עשרה. הוא חי בין האחראים לעדרי הסוסים, עזר להם ומדי פעם שיחק עימם במשחק הייאורדויי.¹ הגיבורים המחופשים לסוחרים, רכובים על ארבעים גמלים, מצאו את מאנאס וחברים בני-גילן משחקים באורדו. הם ניסו לתפסו, אך כולם עד אחד נהרגו במאבק. את ארבעים הגמלים ואת הסחורות חילק מאנאס לעם.

גם נסקארה, גיבור-החיל שמע שבין הקירגיזים של אלטאי יש אחד ושמו מאנאס, וביקש לשבותו בטרם יתבגר ויגיע לגיל התבונה ולמלוא כוחו. צבאו נע לעבר אלטאי במטרה להילחם בכפרים הקירגיזיים, אך הוא נתקל בהתנגדות והובס. נסקארה עצמו ניצל בקושי, ונאלץ לנוס על נפשו. מספרים כי בקרב הזה סייעו לקירגיזים, שבראשם עמד מאנאס, גם הקזחים, המונגולים ועמי מאנציו.

השמועה על אומץ-לבו של מאנאס הגיעה אל השליטים האוגוריים, בעלי התואר "דודוי". הם שלחו לאלטאי אחד-עשר בחורים עזים כדי שיישבו את מאנאס.

מאנאס בילה את יומו בציד עם בני-גילו, ופגש בצדיק ושמו אפונאסיר, שגילו היה 650 שנה. הוא חיכה לבואו של מאנאס לפי הוראת הנביא. הצדיק אפונאסיר העניק למאנאס את מתנות הנביא: החרב אצאלבארס והרובה אק-קלטה, והכניס אותו בדת האסלאם.

ובינתיים התפרצו אחד-עשר הבחורים העזים של הדודו לאגיל של מאנאס. מאנאס שב ממטע הציד, נאבק עמם והיכה אותם מכה ניצחת. אולם הוא לא רצה ליטול את חייהם והסתפק בכך שהעניש כל אחד מהם: לאחד חתך את אוזנו, לשני את אפו, לאחד הוציא עין, לשני נקע לסת, בכל אחד מהם נתן סימן משלו. מאנאס העלה את הבחורים המוכים על גבי סוסיהם, שילח אותם חזרה והורה להם להתלונן עליו באוזני החאנים שלהם.

אחרי המאבק אסף ביי זיאקיפ את זקני המשפחות השכנות, ופנה אליהם בנאום:

"זכינו בלא מעט אויבים. האל ישמור, הם יכולים לשוב ולהתנפל עלינו, ואז נהיה בצרות

צרורות. בואו אם כך נתאחד ונגדיל את כוחנו!"

זיאקיפ הציע לבחור חאן. כולם הסכימו עמו, אבל איש מהנוכחים לא רצה לוותר על החאן שלו

למען חאן אחר. המצב נראה חסר-תקווה, עד שקמו הצעירים ואמרו: "עשו אתם כרצונכם, אבל

אנחנו כבר בחרנו לנו חאן: מאנאס!"

זקני המשפחות הסכימו עם הצעירים, הנוכחים נשאו את מאנאס שלוש פעמים במעגל, גבוה על

גבי המרבד הלבן, ואז הניחו על ראשו את הכובע ועליו סמל החאן.

¹ משחק של הטלת אבנים אן עצמות, בדומה ל"חמש אבנים".

הקרב עם הדודו

מאנאס שם פעמיו אל אָשטק, סבו מצד אמו, החאן של הסאר-נוגויים, כדי להרכין את ראשו לפניו, כיאה לנכד מסור, אבל את דרכן חסם צבא בן מאות אלפי לוחמים, צבאם של אחד-עשר הדודו, ולכל אחד מהם רבבות חיילים. הצבא העצום נע לעבר אדמות הקירגיזים. בדרכו התנפל על עם הסאר-נוגויים והחל בוזז את רכושו. לא היה בכוחן של אָשטק, החאן של הסאר-נוגויים, להילחם בשודדים, והוא נסוג עם בני-עמו לנזקיק בין ההרים, חסם את המעבר הצר ושם פתח בקרב עם האויב. רצה המקרה ומעברו השני של הנזקיק התייצב מאנאס עם חבר-לוחמיו – הצורו – וקרא לתגבורת מן הכפרים שלו, צבא אחד-עשר הדודו הוקף מכל צדיו, ניטה להיחלץ מן הטבעת הצרה עליו, אך נכשל. אותו עם נהג שלא להיכנע אם מצא עצמו במצור, ולפיכך כל הלוחמים השמידו עצמם בשריפה.

אָשטק ובנו זָאמְגִיֶרְצִי פגשו את מאנאס בראש צבאו, וקיבלו את האורחים בכיבודים הראויים. מאנאס הציע: "אחד-עשר הדודו תקפו אותנו לא פעם, הבה נצא להילחם בהם וניפטר מעולם. אם ירצה האל, ננצח, ואם נחרץ גורלנו למות – נמות למען מעשה נאצל."

כולם חיזקו את דבריו של מאנאס, וצבאם יצא למתקפה, כשזָאמְגִיֶרְצִי והסארנוגויים מצטרפים אליהם. בנוסף סייע למאנאס במלחמתו בדודו האַיְגוֹרְיִים, גיבור-חיל ממשפחת הקטאגאנים, הענק קושווי מתבל אָטְבַּאש. איש לא יכול היה לגבור עליו בקרב פנים-אל-פנים: עיניו זהרו ככוכב הבוקר, ואוזניו היו כמגינים, מאנאס ניצח גם בקרב הזה, האשה, גיבורת-החיל אורונגו, נטשה את אנשיה ונמלטה לביגיין, בקרב פנים-אל-פנים ניצח מאנאס את קְאִיפ-דָאן, ועמו נפוץ לכל עבר. קְאִיפ-דָאן, בתו של קְאִיפ-דָאן, קלעית חץ-מקשת מוכשרת, חיפתה עם ארבעים המשרות שלה על הבורחים, חוסמת את דרכו של הצבא הקירגיזי. חיציה הפילו רבים, ופצעו את בָאקאי. אבל אז הגיע מאנאס ושבה את קְאִיפ-דָאן.

יופייה של קְאִיפ-דָאן שבה את לבו של מאנאס, והוא ביקש מקְאִיפ-דָאן את ידה של בתו. שני העמים – הקירגיזים והאַיְגוֹרְיִים – כרתו ברית שלום. קְאִיפ-דָאן, שהפך לחאן של האַיְגוֹרְיִים, ערך את החגיגות: שלושים יום ארכו המשחקים, ארבעים יום נמשך המשתה, קְאִיפ-דָאן גיבור-החיל נתן למאנאס לאשה את קְאִיפ-דָאן בתו, בצירוף תשורות חתונה נכבדות, הזמר זָאִיסָאן שר במשך חצי-יממה בשבחה של היוֹרְטָה² המפוארת שהוענקה במתנה.

מאנאס חזר עם צבאו ואשתו היפהפייה למולדתו. בָאִיפְצָה, גברת צְיִיֶרְדִי קיבלה את פני כלתה. כנהוג שפכה חמאה לתוך המדורה ובירכה את ביתם של הזוג הצעיר. החמות השנייה, בָאקְדוֹאוֹלוֹט, ביצעה את טקט ה"אוֹטְקוֹ קִיֶרְגִיזוֹיִי": הכנסת הכלה לבית קרוביה החדשים. קְאִיפ-דָאן, שהייתה נבוכה מכך שפצעה את בָאקאי, קרוב משפחתו המבוגר של בעלה, השתדלה לא להיראות לעיניו בעיני רבים מצאו חן נימוסיה של הכלה. מאז נהוג אצל הקירגיזים שהכלה מסתתרת בנימוס מקרוביו המבוגרים של בעלה.

שחרור אָלֶא-טוֹאוֹ מידי הכובשים

ביי זָיאקִיפ אסף את כל ראשי העמים החיים באָלְטָאי: את אִיֶרְדִיֶרְקָאן בנו של קְאִיפ-דָאן, אָשטק מבין הסאר-נוגויים, טָאז מבין הקִיפְצִיאִקִים, אָקְבַּאִלְטוֹ מבין הנוֹגוֹיִים, צִיאִגוֹאוֹ מבין הנוֹגוֹיִים,

² יוֹרְטָה- מעין אוהל או מבנה מגורים ארעי שצורתו כחצי כדור.

קאראקוֹדֶזוּ מבין הַאָרְגָיִים, קאראקֶסֶק מבין הַאָלְצֵיִנְצִים. הוא הזמין גם את הזקנים החכמים, הַאָקְסֶאֶלִים, ראשי המשפחות, בניו של האב הגדול בדור השלישי והרביעי, ופנה אליהם בנאום:

”החאן האיום אַסְנֶקָאן הפך לאויבנו, אחרי שהבסנו את נתיניו: אחד-עשר הדודו, והיכנו מכות נמרצות את הקאלמקים, אנו מוקפים באויבים מכל עבר, ואני חושש פן יתאחדו יום אחד ויתקפו אותנו, חושש אני שאם יקרה כדבר הזה הם ישמידו את הקירגיזים, ולא יותרו לנו צאצאים, עם קטן אנחנו, כמו האורְקֶר: מצבור כוכבי הפליאדות בשמיים המכוכבים, האם לא כדאי לנו יותר לנדוד אל הַאָלֶא-טוֹאוּ, מולדת אבותינו? הקירגיזים חיים שם עד היום.”

החכמים התייעצו, התווכחו, דנו. אחדים נזפו בַּזֵּיאֶקִיפ שהוא רוצה לנשל אותם מאדמה דשנה כמו הַאָלְטֵאִי. אחרים הבינו את נאומו של זֵיאֶקִיפ כאזהרה מסכנה מתרגשת.

גם מאנאס הגיע לאסיפה, ואמר: ”לא יאה לנו לחשוש מאויבים, אילו היה להם הכוח, הם לא היו מחמיצים הזדמנות כדי להיפטר מאתנו, אבל אדבר אתכם על דברים אחרים, את אדמות אבותינו כבשו הקיטאים, והם מחזיקים בהן עד עצם היום, האויבים לא יתנו לנו לשוב בשלום למקומותינו. האם לא עדיף ללכת לשם מוכנים לקרב ולניצחון? ולאחר מכן, מי שירצה לנדוד ולשוב לַאָלְטֵאִי יוכל לעשות זאת.”

מאנאס הצליח לשכנע את כולם, והוכרז על גיוס כללי, לפי מצוותו של ביי זֵיאֶקִיפ הוקרבה סוסה לבנה כקורבן, ועל הגבעה תקעו את הנס האדום עם סהר הזהב, שנותר עוד מימי אבי-סבו, באביר-חאן. זֵיאֶקִיפ פנה אל אלוהיו וביקש ממנו להיות רחום וחנון עם הקירגיזים, ולהעניק להם הצלחה במסע.

גיבורי-החיל החלו להגיע עם חייליהם כדי להתמזג עם הצבא, רבים רצו ליטול חלק במבצע. מאנאס, הנמר חסר-הפחד, סקר את הבאים, את הזקנים והתשושים, הצעירים שלא בגרו עדיין, את החולים והפצועים שלח לבתיהם אחרי שהודה להם ארוכות. בצבא נותרו רק הלוחמים שהיו נכונים לקרב עם האויב האכזר, כאלה היו שש-מאות אלף. בגלל עוצמתם התקערה האדמה עליה דרכו, וענני האבק שהעלו הפרשים כיסו את עין השמש. הצבאות נעו, האנשים זעו, וקצות הכידונים נצצו. צבאו של מאנאס הביס את טְקֶסְחָאן בְּטֶקֶס, את החאן אורגוֹ בְּקֶר-קוֹל, הדיח את החאן פֶאנוס בטְאֶשְקֶן ומינה תחתיו את קוֹקְטוֹי. צבאו של מאנאס שחרר את האדמות שהיו שייכות לשבטים ולעמים הקירגיזים.

”עכשיו אפשר לעבור לַאָלֶא-טוֹאוּ”, סיכם מאנאס המרוצה, וחזר לַאָלְטֵאִי.

מעבר הקירגיזים מַאָלְטֵאִי לַאָלֶא-טוֹאוּ

מאנאס חי שנה בַּאָלְטֵאִי. באחד הימים שלח שליחים אל ראשי השבטים והמשפחות שנמצאו תחת שלטון החאן שלו, וביקשם לבוא לאסיפה. אנשים רבים נקבצו ובאו, זקנים חכמים ונציגי כל השבטים והמשפחות.

מאנאס פנה אליהם בדברים: ”האדמות המקוריות של אבותינו הן אַנְזֵיאַן וַאָלֶאִי, ואני החלטתי לנדוד אל מקומותינו. איני מכריח איש. יכולים אתם לנדוד למקומות אחרים ששותרו מידי הכובשים, ומי שרוצה יכול להישאר בַּאָלְטֵאִי.”

היו כאלו שלא רצו לנטוש את אדמות אַלְטֵאִי הנרחבות.

”למה לנו לנדוד?”, אמרו בשמם זקני השבט, ”שינדודו אחרים, כמו קוֹקְצֶה ואורְבֵי שקרובי

נשותיהם מתגוררים שם. מדוע עלינו לנדוד? הן לאשתו של מאנאס אין קרובים בַּאָלֶא-טוֹאוּ.”

הזקנים רמזו לכך שקוקצה ואורכי לקחו לנשים בזמן המסע את בנותיהם של החאנים הקאלמקים המובסים, אבל מרביתם של אלה שהיו עם מאנאס במסע, בעיקר הלוחמים הצעירים, ביקשו לעבור לאלא-טואו.

רכבו האנשים איש איש לכפרו, להכין עצמם למעבר. עד מהרה יצאו הקירגיזים ברוב טכס, מיטלטליהם ארוזים על גבי הגמלים המכוסים בשטיחים יקרים, לדרכם הארוכה והלא-קלה. הקיפציאקים ואורכי בראשם התיישבו באקי-קמין. הקזאחים בהנהגתו של אידארקאן וקוקצה העדיפו את אזור סארי-ארקה, ומאנאס וקרוביו עצרו באזור קארא-טואו שלרגלי ההרים. העם החל להתבסס בארצו.

אבל אלוואוקה, חאן הקיטאים, ביקש לגרש את הקירגיזים, ואסף לשם כך צבא גדול. הקירגיזים האנזייאניים הודיעו למאנאס על הכנותיו של אלוואוקה. אז נסע מאנאס, בליווי חבר לוחמיו – הצור – אל מקום מושבו של החאן אלוואוקה שבאנזיאן. חאן אלוואוקה היה אדם חד-עין, שידע לשפוט בני-אדם ולרדת לעומקם של דברים. כשראה את מאנאס הבין שלא יוכל לעמוד נגדו, והוא נכנע למאנאס, בלי מלחמה ושפיכות דמים, וכנהוג, נתן לו כבן-ערובה את בנו בואוקה.

בשטחי ההר של קונדזו, טאלקאן וקארה-טגין, במדרונות הדרומיים, חי לו עם הקולציה, ומנהיגו היה שורוק. הוא שמע שהקירגיזים הופיעו באלא-טואו, כי נמלטו מאסנקאן. תאוות-הבצע סימאה את עיניו של שורוק: הוא חשב להתנפל על כפרי הקירגיזים, לבזוז את רכושם ולגרשם הרחק מאדמותיו. רכובים על גמליהם, בכידונים ורמחים שלופים, התנפלו לוחמיו של שורוק על הקירגיזים שוחרי-השלום והחלו לשדוד את רכושם. אקבאלטה, חאן הנויגוטים, פנה למאנאס וביקש עזרה. מאנאס וצבאן השיגו את שורוק ואנשיו אחרי שהם בזזו עד תום את האקאילים הקירגיזים, ושבבו לבתיהם עם השלל. החל קרב, וצבאו של שורוק הובס. מי שנוותר בחיים נמלט על נפשו. מאנאס צר על ביתו של שורוק, שלא נותר לו אלא להיכנע לרחמיו של המנצח. כאות לכניעתו של שורוק למאנאס את בתו אקילאי, ועמה ארבעים נערות ומתנות יקרות. אקילאי היפהפיה נעשתה אשתו הצעירה של מאנאס, והקירגיזים חזרו עם שללם אל מדרון קארא-טואו. אלוואוקה, שחשש ממאנאס, נמלט עם קרוביו הקיטאים והקלמקים לבייגין. האדמות סביב אנזיאן התפנו. מאנאס לא רדף אחר הנמלטים.

סיפורו של אַלְמַאמְבֵּט

החאן של שבט טוינש, סואורונדוק הנכבד, הגיע לגיל חמישים וארבע והיה חשוך-בנים. בייאושו התחנן אל האלילים שיעניקו לו ילדים. אשתו התעברה, וכעבור תשעה חודשים ותשעה ימים ילדה בן. הוא בא לעולם כשתנוך אוזנו מנוקב, ועורלתו כרותה על-פי מנהג המוסלמים. סואורונדוק ערך משתה שנועד למציאת שם לילד. האורחים הציעו שמות שונים, אך לפתע הגיע, לא ברור מאין, זקן – דוּנְאָנְה עם מטה גדול, וקרא לילד בשם אַלְמַאמְבֵּט.

”זהו איננו שם שנהוג אצל הקיטאים”, חשב במבוכה סואורונדוק, אבל כולם הסכימו, שכן הדוּנְאָנְה קידיר³ היה צדיק קדוש. אַלְמַאמְבֵּט גדל, והיה לבחור נבון וסקרן. בגיל שש החל ללמוד אצל הדרקון את מדעי הכישוף. בגיל ארבע-עשרה בלט בחוכמתו ובהתנהגותו הנאותה, וסואורונדוק פינה עבורו את כס החאן. אַלְמַאמְבֵּט היה בן שש עשרה כשפגש במסע ציד את קוקצה, החאן הקזאחי, וזה סיפר לו על חוקי האסלאם, על הקוראן ועל הנביא מוחמד. אַלְמַאמְבֵּט הפך מוסלמי.

³ על-פי האמונה קידיר הוא צדיק המוצא את מעיין מי-החיים.

בשובו לביתו קרא להוריו לעבור לאסלאם. ס'אורונדוק כינה אותו בזעמו כופר, וציווה להרגו. אך אלמאמבט ניצל ממבצע-דברו של ס'אורונדוק, נמלט, ומצא מקלט אצל החאן קוקצה, שכפי שהסתבר, המתין לבואו.

אצל הקזאחים זכה אֶלְמַאמְבֵט, בזכות מידותיו התרומיות, לכבוד גדול. הוא היה מוכן לעזור לכולם, צעירים כזקנים פנו אליו לבקש עצה, והדבר עורר את קנאתם וחדשנותם של השליטים הקזאחים. לא בכדי: איך ייתכן שזר תועה מקבל כבוד גדול מהם. אחרי שנדברו ביניהם השקו את חאן קוקצה בעראק, ולחשו לו שאשתו אֶקְרֶקְרֶקְ הנתחברה עם אֶלְמַאמְבֵט. קוקצה חס-המזג וצר-המוחין האמין להם, והעליב קשות את אֶלְמַאמְבֵט, בכנותו אותו פליט נוכרי עלוב. אֶלְמַאמְבֵט לא יכול היה לשאת את העלבון, ועזב את משכנו של קוקצה.

ואילו מאנאס, גיבור-החיל העשוי ללא-חתי, חלם כי הוא רוכב בדרך, ומוצא חרב בנדן זהב, חרב יהלום שאורכה שלוש אמות, להבה מחודד ומעוקל, וצדה הקהה עבה. מאנאס ניסה את החרב: במכה אחת ביקע אבן שחורה, כאילו ביתר כבד של חיה. מאנאס לקח את החרב והתקדם. החרב הפכה לנמר והתלוותה אליו. אחר-כך הפך הנמר לבז, והעוף הטורף עף וישב על ידו של גיבור-החיל.

"מה פירוש הדבר?" תהה מאנאס כשהתעורר, "למה מכוון כל זה?"

בבוקר ביקש שיפרשו את חלומו המופלא. אֶדְזִיבַאי, גיבור מחבר-לוחמיו, אמר שהחלום מבשר על פגישתו של מאנאס עם החאן אלמאמבט, שיהיה לו לחבר נאמן. פירושו של אֶדְזִיבַאי נשא חן בעיני מאנאס, וכתמורה הציבו בראש חמשת-אלפים יורטות.

אֶלְמַאמְבֵט חיכה שלושה ימים ושלושה לילות שקוקצה יתחרט ויקרא לו, אך לשווא. הוא החל פוסע לעבר השקיעה, בעצמו לא יודע לאן.

ואילו מאנאס הנמר ערך באותו זמן מסע ציד והופיע בטאלאס. שלושה ימים התפעם גיבור-החיל מיפעתו של עמק הטאלאס. לפני שעזב טיפס על ראש הרמה וצפה במשקפת. במרחק הבחין בהלך, שמראהו ולבושו נראו חריגים. מאנאס ניחש שזהו אֶלְמַאמְבֵט, והורה לחבר-לוחמיו – הצורו - לקבל את פניו בחגיגות. ואכן היה זה אֶלְמַאמְבֵט. קיבלו את פניו כראוי, ערכו לכבודו מרוצי סוסים, מאנאס העניק לו בנדיבות את שריון הקרב שלו, את הרובה אֶק-קֶלְטָה, את החרב אֶצְאֶלְבַאֶרְס, תשעה סוסים ואת הסוס אֶקְקוֹלָה, והציע לו להישאר עמו. אֶלְמַאמְבֵט נאות להצעתו של מאנאס, ולמרות שהכיר תודה, סירב לקבל את התשורות הנדיבות. עם שובם האָאֵיל קיבלה צ'יִיִרְדִי, אמו של מאנאס, את פניו של אֶלְמַאמְבֵט וביצעה את טקס הקירוב לחזה, מאנאס ואֶלְמַאמְבֵט הפכו אחים. כנהוג, נערך משתה. בעיצומו של המשתה עלה במוחו של מאנאס הרעיון להשיא את אֶלְמַאמְבֵט. הוא עבר בין האורחים וחקר אודות בחורות-כלות, באָאֵיליהם, כדי למצוא אחת שתהיה ראויה לאֶלְמַאמְבֵט.

אֶלְמַאמְבֵט התגורר באָאֵיל של ביי זִיאַקִיפ. יום אחד ביקש לפגוש במאנאס, ורכב אל ביתה של קַאֶרְאֶבְיוֹרְק. אחרי ברכת השלום שאל את אשתו של מאנאס: "האם גיבור-החיל נמצא?"

"הוא אורח נדיר אצלי," ענתה קַאֶרְאֶבְיוֹרְק, "אולי הוא אצל בבת-עינינו..."

אֶלְמַאמְבֵט התעלם מהלעג וביקש הסבר: "ומיהי בבת-עינינו של מאנאס?"

קַאֶרְאֶבְיוֹרְק צחקה צחוק רע: "האם אינך מכיר את בתו המופקרת של שורוק, זו המתקראת אֶקִילַאי? הרי היא הגִינָה שלך, גיסתך, המתהלכת בבגדי משי מפוארים. כנראה שגיבור החיל שלך אצלה. אלי הוא לא בא כבר זמן רב."

תשובתה של קַאֶרְאֶבְיוֹרְק לא נשאה חן בעיני אֶלְמַאמְבֵט והוא רכב אל ביתה של אֶקִילַאי.

"האם יש כאן מישהו?" קרא, מבלי להיכנס אל הבית.

"מי הוא השואל מבלי לרדת מסוסו?" שמע קול.
"אני אֶלְמָמְבֵט. האם מאנאס גיבור החיל נמצא?"
מבלי לקום אפילו לקראת גבר אורח, אמרה אֶקִילַאי בלעג: "הגיבור שלך לא יכול להינתק
מקֶאֶרְאֶבְיוֹרְק. הוא לא יכול ללכת למקום כלשהו מבלי לבקש את רשותה."
אֶלְמָמְבֵט נעצב אל לבו למשמע דבריהן של נשותיו הטיפשות והקנאיות של מאנאס.
"אין לו אשה ראויה", חשב "מסתבר שלמרות כל נשותיו, מאנאס הוא רווק"
שב אֶלְמָמְבֵט הנרגז אל האָאִיל של זַיאַקִיפ. עד מהרה הגיע גם מאנאס.
"לאן נעלמת?" רטן זַיאַקִיפ "אֶלְמָמְבֵט שלי מחכה לך."
"הרי לבנד אֶלְמָמְבֵט חיפשתי כלה זה עתה. שאלתי אנשים היכן אוכל למצוא לו רעיה ראויה.
למה שיהיה רווק?"
אֶלְמָמְבֵט שמע וצחק: "מה יש לומר עלי? אני אדם בודד. ואילו אתה, מאנאס, עם נפשך
הנדיבה, אינך מבחין בהתנהגותן של קֶאֶרְאֶבְיוֹרְק ואֶקִילַאי. אתה קורא להן רעיות. למעשה אין לך
רעיה ראויה, ובעצם גם אתה הנך רווק."
"אמת דיברת", פלט קצרות מאנאס, ובהכרות קלות את הסוס על רעמתו פנה הצדה.

חתונתם של מאנאס וקֶאֶבְיוֹרְק

מילותיו של אֶלְמָמְבֵט פגעו במאנאס, והוא חלק עם אביו את עלבונו: "אבי, הן לא השאת אותי
כיאות לקירגיזי. חסת על רכושך ומקנך, לא מילאת אחר חובתך, אבי. הן יודע אתה שאת
קֶאֶרְאֶבְיוֹרְק, בתו של קֶאֶיפ-דָאן, לקחתי בשבי, ואילו באֶקִילַאי זכיתי כשי מאביה, בגלל חטאו כלפי
העם הקירגיזי."
ביי זַיאַקִיפ הקשיב לדברי בנו בהכנעה, והחל לחפש עבורו כלה. הוא עבר במקומות רבים, אבל
לא הצליח למצוא בחורה ראויה. בדרכו חזרה עבר ביי זַיאַקִיפ, וראה שם את סָאֶנְרֶאֶבְיֶנְגָה, בתו של
החאן המהולל טְמִיר. היא מצאה חן בעיניו של ביי זַיאַקִיפ ממבט ראשון, והוא הלך לבקש את ידה.
טְמִיר-חָאן לא רצה לתת לאשה את בתו האהובה לנווד קירגיזי. לומר כך ישירות לא יכול היה,
ולכן דרש קְאֶלִים: מוהר עתק, המוני גָאֶמְבֵי, מטילי-זהב וכסף, עדרי סוסים וגמלים עצומים, מגזע
מובחר, ועוד דברים רבים שלא ניתן אפילו למנות. טְמִיר-חָאן חשב שכך יפטר ממבקש ידה של בתו.
ביי זַיאַקִיפ חזר לאָאִיל שלו, קרא לקרוביו והודיע להם על הקְאֶלִים שדורש טְמִיר-חָאן.
הקרובים החליטו שלא יביישו את עצמם בפניו, והביאו גמלים גזעיים רבים שראשם שחור, וסוסים
שחורים גזעיים שרעמתם לבנה, רבים בהרבה ממה שדרש טְמִיר-חָאן.
מאז נהוג אצל הקירגיזים להסתייע בקרוביהם כאשר משיאים את הבן.
ההורים והקרובים הרבים הופיעו אצל טְמִיר-חָאן כדי לבקש את ידה של בתו. הם שילמו את
הקְאֶלִים, יותר מהנדרש, והשיאו את מאנאס לסָאֶנְרֶאֶבְיֶנְגָה היפיפייה. אחרי נישואיה לחאן מאנאס,
הפך שמה לקֶאֶבְיוֹרְק.
ארבעים מחבר-לוחמיו של מאנאס, הצֶוֹרִו, לקחו להם לנשים ארבעים מבנות לווייתה של
קֶאֶבְיוֹרְק.
החאן המהולל טְמִיר ערך משתה מפואר לכבוד נישואי בתו, ואחר-כך ליווה אותה ואת חתנו
לביתם.

מאנאס והקֶוִיזְקֶמְאִיִם

אחרי שהקיטאים פיזרו לכל עבר את בניו של החאן נוגויי, הגיע אוֹסֶן, בנו השלישי, לאזור ושמם זיואו-שָה. שם מתה אשתו של אוֹסֶן בהותירה אחריה את הבן קוֹקְצוֹקְיוֹז. במהרה נשא אוֹסֶן קאלמקית לאשה, ונולדו להם תשעה בנים. הקאלמקים כינו את אוֹסֶן קוֹקְצוֹקְמָאן: עינו של חזיר-הבר, ושמם המקורי נשכח מלב.

יום אחד שמע קוֹקְצוֹקְמָאן שאחיינו מאנאס – בנו של אחיו זֵיאַקִּיפ – גדל והפך לגיבור-חיל רב-כוח, והוא החאן של הקירגיזים. הוא החליט לנדוד עם ביתו קרוב יותר למאנאס, ולחיות תחת חסותו והגנתו.

מאנאס קיבל בברכה את קרוביו, העניק להם, כנהוג מימים ימימה, חלק מרכושו: מקנה, יורטות, בגדים, וסיפק להם את כל הנחוץ להם. אבל לבניו של קוֹקְצוֹקְמָאן היו תכניות אחרות. הם זממו לתפוס את השלטון ולזכות ברכושו ובנשותיו של מאנאס. באחד הימים הזמינו את מאנאס ואת ארבעים לוחמיו, הצוֹרוֹ, להתארח אצלם, ובעת הסעודה הרעילו את מזונם. מאנאס המורעל, גוסס, ניסה להימלט ולהציל את נפשו. קוֹקְצוֹקְיוֹז השיג אותו בשביל בין ההרים, ופצעו ביריית רובה. מאנאס נפל מסוסו אל התהום.

כששכב שם חסר-אוניים בא אליו נמר והפך לידידו. הוא נתן לו את תרופת הפלא "זיוֹט", המרפאה כל מיחוש ומכאוב. בא אליו דוב, שהפך גם הוא לידידו, ונתן לו את התרופה "אֶקְ דְאָרְי", שעשויה משורשיהם של עשבי מרפא.

בו בזמן הביאו ארבעים הרוחות, הַצִּיִּלְטָנִים, את ארבעים חבריו הלוחמים של מאנאס, הצוֹרוֹ, למקום מבטחים.

מאנאס, שתרופת הקסם ריפאה אותו, מצא אותם בריאים ושלמים, לא רחוק מטוֹרְגוֹז-טוֹרוֹ, בדרכו הביתה.

ואילו בניו העלובים של קוֹקְצוֹקְמָאן, שסברו כי נפטרו ממאנאס, הופיעו בטאלאס ורצו לחלק את הרכוש שלא היה שלהם, אלא שאז החלו לריב והתנפלו זה על זה בסכינים, בסופו של דבר הרגו אלו את אלו בקרב הסכינים. אז נפוץ אצל הקירגיזים הביטוי: "קוֹקְצוֹקְמָאן דְרָצִיָה בִּיצִיאַקְטַאשְקִילָה", שפירושו "קרב הסכינים הקוֹקְצוֹקְמָאנִי".

אזכרתו של קוֹקְטוֹי

קוֹקְטוֹי הזקן, החאן של טְאֶשְקוֹן, העשיר המופלג והמכובד על ידי כל הקירגיזים, חלה מאוד. ריאותיו הצטננו, הוא ירק דם וראשו כאב עליו מאוד. בעודו ממתין לסופו שיבוא, ביקש לכנס את קרוביו, הוא פקד על בן-משפחתו באימירזה למסור לבנו בוקמורון, שהלך לחפש כלה, את הוראותיו האחרונות: "כאשר אעזוב את העולם הזה, יקרא בני אחרי: ימת ביי קוֹקְטוֹי, אבל שלא יפתח את שערי בתי האוצרות, שלא ידאג לתת לעם כסף וזהב, שלא יורה לשטוף את גופתי בקומיס – חלב נאקות, לגרד את בשרי מעצמותי בחרב חדה, לעטוף את שיירי במשי ועור. כאשר אמות, באומרו את המילים: ימת ביי קוֹקְטוֹי, שלא יפיץ את דבר מותי בכל קצוות תבל, ולא יאסוף אנשים מארבע רוחות השמיים, שלא יערוך לווייה מפוארת, שעולה יכביד על העם הקירגיזי. שיקבור אותי בלי טרדות מיותרות, כמו שקוברים זקנה.

יוותרו אחרי הזהב והכסף, ויוותר גם מקנה רב עד מאוד, שיזכור בני בוקמורון את חכמת האבות: יהעושר שהושג על ידי אחד, לא יענג אחרי. לבנים יש דרכים שונות מאשר לאבותיהם, שבני בוקמורון ידע זאת"

ועוד הוסיף קוֹקְטוֹי: "אם יזדקק לעזרה, שייוועץ במאנאס."

ונשמתו של קוקטוי פרחו כעשן דק.

"חאן קוקטוי מת!" זעק בצער כל מי שנמצא על ידו, ובבכי בישר לאחרים. מאז נהוג אצל הקירגיזים לבכות את מתיהם.

בוקמורון חזר ובכה מרות, מקונן על אביו, גופו רעד כענף דק בנהר הזורם. באימורזה מסר לבוקמורון את הוראתו האחרונה של אביו, והוסיף: "איני יודע אם ברצינות או בצחוק אמר זאת חאן קוקטוי."

בוקמורון לא ידע איזו לוויה לערוך: צנועה או מפוארת במיוחד, כמוה לא ראה עוד איש. הוא עלה על סוסו מְאָנִיקָר ונסע להיוועץ במאנאס. הביט מאנאס הגיבור כסוף-הבלורית בצעיר העצוב, והציע לו לאסוף את העם במילים: "אבי החאן מת." ולא לחסוך דבר כדי שלווייתו של קוקטוי תישאר בזיכרון הדורות הבאים.

"אביך היה אדם שהחיים העמיקו את חוכמתו," אמר לו מאנאס, "והוא נהג לדבר בלשון סגיי-נהור. הוא מנה את כל מה שלא צריך לעשות כרמז לכך שעליך לעשות את ההפך."

בוקמורון קיבל את עצתו של מאנאס וקבר את אביו בלוויה מפוארת, וכעבור שלוש שנים שלח שליחים לארבע כנפות הארץ, אסף את כל העמים עליהם דיבר קוקטוי בצוואתו וערך אזכרה ארוכה בעמק קרקירה. בראש האזכרה הוצב הענק קושווי, וניהל אותה מאנאס עצמו. אלפי מדורות נחפרו, מאות ראשי בקר מפוטמים נשחטו. נערכו תחרויות לזכרו של קוקטוי, ומירוצי סוסים למרחק של חמישה ימי רכיבה. נערכה תחרות קליעה למטרה אל הגְאֶמְבָּה, מטיל כסף שהונח על מוט גבוה. מאנאס קלע אל הגְאֶמְבָּה וזכה בפרס. עושרו המופלג של קוקטוי חולק לכולם.

בשעת התחרות בהתאבקות, הקורש, פתח הקאלמק גולוי בריב. נורא למראה היה גולוי. ראשו כקדירה, קומתו נמוכה וגופו עב, כפות רגליו גודלן כדלת, לחייו עצומות ומשתפלות מטה, וגבותיו כשני כלבים שהצטנפו לכדור. הוא נהג לאכול ששים באטמאנים⁴ של חיטה, וריחם של גרגיריה נדף ממנו. ששים בחורים חזקים הכה שוק על ירך, וריח דם נדף ממנו. באזכרה הערה לתוכו גולוי כמה וכמה קדירות של בשר, עד ששבע לבסוף, וזמם לקח מבוקמורון את סוסו, מְאָנִיקָר. הוא ניסה לשכנע את קונוֹרְבָּאי, גיבור החיל של הקיטאים, לצאת נגד מאנאס.

גולוי נכנס לזירה והמתין למתחרו, אך איש לא העז להיאבק עמו, קושווי לא יכול היה לסבול זאת, ואחרי שנועץ במאנאס, יצא לקרב עם גולוי. במהלך ההאבקות התחכם, שם לו רגל והפיל את הזד על האדמה.

ואילו בתחרות הרומחים מצאו עצמם מאנאס וקונוֹרְבָּאי זה מול זה. נורא היה מראהו של גיבור הקיטאים: פניו כריאות מבושלות, אפו כצוק של הר. פעמים מספר רצו היריבים זה לקראת זה, תוך כדי המאבק התרגז מאנאס הארי, הבחין במקום לא מוגן ליד הקסדה והכה את יריבו ברקה. קונוֹרְבָּאי נפל מסוסו ונחבט בקרקע.

גם מרוץ חמשת הימים הסתיים, ראשון הגיע אֶקְקוֹלָה, הסוס הגזעי האפור, סוס המלחמה של מאנאס, וזכה בפרט הראשון.

האזכרה כבר קרבה לקיצה כשהחאנים הקירגיזים, שכעסו על מאנאס שלא נועץ בהם, וניהל לבדו את אזכרתו של קוקטוי, קשרו נגדו קשר, הם החליטו להתנפל על מאנאס כענן גדול וללמדו לקח, החאנים רקמו את מזימתם, אך קושווי החכם הרביץ בהם דעת: "לא יאה לעורר מחלוקות

⁴ באטמאן – מידת משקל קירגיזית המקבילה לכ-192 ק"ג.

באזכרה בה מתאספים ידידים ואויבים, בפעם אחרת אצטרף אליכם כאשר תצאו נגד מאנאס", הסכימו החאנים, בתנאי שקושי יעמוד בהבטחתו.

האזכרה הסתיימה בשלום, וההמון החל להתפזר, אבל הקיטאים והקאלמקים ניסו להבריח את עדרי הצאן של הקירגיזים, אלו שנועדו לפרסים, ריב פרץ, ושוב התבזו גולוי וקונוך־באי, שכן הקירגיזים, ומאנאס בראשם, השיגו חזרה את עדריהם, וגירשו את הקיטאים ואת הקאלמקים. עד היום, כאשר שומעים הקיטאים והקאלמקים את השם מאנאס, פניהם מתעוותים בפחד.

המסע הגדול

שנה חלפה, החאנים, שרבו עם מאנאס באזכרה של קוקטוי, באו אל קושי ואמרו לו: "מאנאס לא נענש על עיקשותו, ועל-כן מלא אחר הבטחתו, בשנה שעברה היינן מנצחים את מאנאס, או מתים בקרב עמו, אבל אתה ייעצת לנו לא לפתוח בריב, אנחנו נכנענו והסכמנו, עתה מלא את הבטחתך!" קושי ענה להם: "לא אני, אלא האל העליון ברא את מאנאס כפי שהוא, אם אינכם מרוצים, הילחמו בו, אך בי אל תיגעו ואל תלעגו לי, שכן זקן אני!"

הניחו החאנים את קושי לנפשו ואמרו: "הזקן רימה אותנו, איך ננהג עכשיו?" ואחרי שהתייעצו ביניהם החליטו: "האם לעלוקה העיקשת הזו יש צבא גדול משלנו? האם חייליו אמיצים משלנו? האם הוא חזק מאתנו? שלא יחשוב שאנו פוחדים ממנו! וכך נעשה: נשלח למאנאס שליחים ונציע לו לקבל את פני צבאנו כדי לצאת למסע, או שהוא יבוא אלינו עם אנשיו. אם יבוא אלינו עם אנשיו, נחלק אותם בינינו, נושיב אותם לחוד, כמו שנהוג לעשות עם אורחים, וניפטר מהם אחד אחד, נשפיל אותם, ונראה את כוחנו, והיה אם מאנאס יזמין אותנו אליו, נופיע בהמונינו, כך שלא יוכל לקבל את פנינו בכבוד הראוי, ובהשתמשנו בתירוץ של הכנסת אורחים בלתי-ראויה, נבזוז את רכושו ונעניש אותו ככל שרק נחפוץ."

מיד שיגרו החאנים שליחים אל מאנאס. מאנאס קיבל את פני השליחים ונתן את תשובתו: שיבואו עם צבאם לא יאוחר מבעוד ארבעים יום. אם יאחרו, ייענשו. החאנים קיבלו את ההזמנה, אספו את אנשיהם מהאָאֵלִים ובזמן הנקוב הגיעו אל מקום מושבו של מאנאס. שם פיזרו אותם בין בָאקאי, אָלְמַאמְבֵט, וחבר לוחמי הצוֹר: למאנאס עצמו לא הספיקו האורחים. המאכלים היו מרובים ומופלאים, וכל אחד טעם בזמן הסעודה מעדנים לא-נודעים, ואכל לשובע ובהנאה רבה. אחרי הסעודה הזמין מאנאס את החאנים ושאל באיזה עניין באו לחלות את פניו. תשובה לא הייתה להם, איש לא העז לומר לו שהם באו להילחם בו.

אז הציע מאנאס: "באתם כשאנשיכם חמושים, וברשותכם לוחמים מיומנים רבים. הבה נצא נגד אויבנו המשותף מימים-ימימה, קונוך־באי."

איש לא העז להתנגד למאנאס והחאנים הסכימו. מאנאס הציע לבחור את החאן שיעמוד בראש הצבא, ושאל מי רוצה בתפקיד. החאנים שתקו. מאנאס הציע לבחור את החכם בָאקאי: אתו המזל יהיה לצדם, הוא יהווה משענת לכל, בחושך ידע למצוא את הדרך, ובעת משבר ימצא פתרון. בראש הצבא הציבו את אָלְמַאמְבֵט, שכן ידע את כל המבואות והמוצאות בארץ הקיטאים. אז ערכו מפקד לצבאם, והסתבר שהיו ביניהם שלושים פעמים מאה אלף לוחמים. מאנאס דיבר בפניהם על יציאתם נגד האויב האכזר ועל קשיי המסע, והציע למי שמתלבט לשוב הביתה. אבל איש לא נטש את השורות. מאנאס פקד לתת לכל חייל סוס נוסף, ולכל גדוד – סוס-משא וצידה לדרך.

מאנאס עם חבר-לוחמיו, הצוֹר, שמע בעצתו של אָלְמַאמְבֵט, ובא לבקר את קאניקי, אשתו, כדי להיפרד ממנה לפני המסע. קאניקי הכינה לכולם בגדים למסע וצידה לדרך. בהיפרדה מהם, פנתה

בדמעות לְאֶלְמָמְבֶט, משביעה אותו לשמור על מאנאס ולעזור לו בכל, שכן אין למאנאס אחים מלבדו.

לְאֶלְמָמְבֶט ענה לה שמאנאס אינו בודד, ושכל עמו וקרוביו לצדו. "ואילו לי, עבדך הנאמן העומד לפניך", אמר לְאֶלְמָמְבֶט, "אין איש."

מאנאס וארבעים חבר-לוחמיו, הצורו, רכבו בעקבות הצבא, ואילו החיילים, אחרי כברת דרך קצרה, עצרו למנוחה. חלק הלכו לשחות בנהר, אחרים להכין אוכל, וכמה מהם שכבו לנמנם תחת מחסה מהשמש, שהכינו מבגדיהם. אלו הלכו לצוד, ואלו לדוג דגים. ראה זאת לְאֶלְמָמְבֶט, ובכעס אמר למאנאס: "זה איננו צבא. לוחמיך חסרי אחריות. עם אלו לא נגיע עד הקיטאים. בקרב הראשון ימותו רבים מהם. שחרר אותי מהמסע הזה, ואשוב הביתה."

מאנאס לא מחה על דבריו של לְאֶלְמָמְבֶט, שכן ראה בעצמו את מצב צבאו. הוא שלח שליחים למקום מושבו של בְּאֶקְאִי, וביקש ממנו לוותר על תפקיד חאן וצבא לטובת לְאֶלְמָמְבֶט. בְּאֶקְאִי הסכים, ומאנאס העביר לְאֶלְמָמְבֶט את השליטה על צבאו. לְאֶלְמָמְבֶט קרא לזקני השבטים והמשפחות, ודרש מהם דין-וחשבון על מצב הצבא. הוא ערך מפקד של הכוחות כולם, ספר את האנשים וחילקם לקושיים: קבוצות של עשרות, מאות ואלפים, ומינה את מנהיגיהם: שרי-עשרות, שרי-מאות ושרי-אלפים. הוא הטיל על המנהיגים, תחת איום בהוצאה להורג, את האחריות על כל אחד ואחד מהחיילים, מספרם חייב להיות מדויק. אחר-כך קבע סימנים לגדודים: למאות - דגל, לאלפים - סורנאי,⁵ לרבבות - קרני,⁶ ולמאות-אלפים - נס קרב. לְאֶלְמָמְבֶט אסר על קביעת חניות למנוחה ולמנוחת לילה ללא ידיעתו, והלוחמים יצאו לדרכם.

ארבעים יום וארבעים לילה התקדמו החיילים ללא מנוחה, ישנו על אוכפיהם ואכלו את הצידה תוך כדי רכיבה. רבים התעייפו ולא החזיקו מעמד על סוסיהם, לפיכך הם נקשרו אל האוכף. לצדם פסעו סוסי-המשא השדופים.

תשוש לחלוטין היה קִיֶרְגִיל, מנהיג ארבעים אנשי חבר-הלוחמים, הצורו: הוא נכלל בעשירייתו של בּוֹזוֹאוֹל, אדם יהיר וגס-רוח. קִיֶרְגִיל פנה אליו בבקשה לעצור למנוחה. בּוֹזוֹאוֹל אפילו לא הקשיב לדבריו, והצהיר שלא ימרוד נגד הוראותיו של חאן הצבא. קִיֶרְגִיל התרעם: "כך ימותו החיילים כולם. הָאֶלְמָמְבֶט הזה לא ייתן לנו אפילו רגע לנוח. אם כך, עדיף שתהרגני, אתה, בּוֹזוֹאוֹל, ותודיע למאנאס על מותי. אולי אז יבין שהחיילים זקוקים למנוחה."

"אתה יכול למות, אם בכך חפצה נפשך", ענה בּוֹזוֹאוֹל, "ואל תשימני תחת שבט זעמו של מאנאס. אטעין את גופתך על סוסך, וכשיבוא הזמן ונחנה למנוחה אומר לְאֶלְמָמְבֶט: היו עשרה, נותרו תשעה, אחד קִיֶרְגִיל, נפח את נפשו."

נעלב קִיֶרְגִיל הזקן ויצא בדהרה לעבר מאנאס, ואחריו בּוֹזוֹאוֹל ותשעת הלוחמים האחרים. השיג קִיֶרְגִיל את מאנאס גיבור-החיל ונזף בו: "מה עשית! הצבת עלינו את לְאֶלְמָמְבֶט הקאלמק, בן-בלי-בית, והוא התיש את העם. האנשים זקוקים למנוחה!"

מאנאס הביט בקִיֶרְגִיל המותש וצחק: "קִיֶרְגִיל, זקן נכבד, אל תתחיל במהומות. חזור אל עשירייתך." אז הגיע למקום בּוֹזוֹאוֹל עם לוחמיו, ושאל בלעג: "ומה, קיבלת את האישור לעצור למנוחה?" לא הייתה לקִיֶרְגִיל תשובה, וכך עמד שם, נבוך ומבולבל.

מאנאס נסע משם, עלה על ראש הגבעה והחל לסקור במשקפת את צבאו. מאנאס ראה שהחיילים תשושים, ורבים לא מצליחים להחזיק מעמד על אוכפיהם. חשב גיבור החיל שאכן הכוח

⁵ סורנאי - מעין כלי נגינה דמוי חליל.

⁶ קרני - כלי נגינה עשוי נחושת, דמוי חצוצרה.

זקוק למנוחה. השיג את אֶלְמַמְבֵּט ואמר לו: "העם עייף, קִרְגִיל הזקן אינו מחזיק מעמד על סוסו, שמא ניתן לאנשים מנוחה?"

בלי לעצור ענה אֶלְמַמְבֵּט: "מי מאתנו הוא חאן הצבא, אני או אתה? בהזכירך את קִרְגִיל, אולי רוצה אתה לומר שאתה בעצמך עייפת?". בוש מאנאס בדבריו, רגז על עצמו שהקשיב לקִרְגִיל, ודהר על סוסו בעקבות אֶלְמַמְבֵּט.

כעבור יומיים עצרו החיילים למנוחה. אֶלְמַמְבֵּט יצא לסקור את השטח והבין שמשקיפיהם של הקיטאים הבחינו בהתקרבותם של הקירגיזים, ומיהרו לבשר זאת לקונוֹרְבָּאי. אז כישף אֶלְמַמְבֵּט את איתני הטבע, וכשהנהר השוצף אורחון יבש, עברו החיילים בחרבה. כעבור שלושה ימי רכיבה הגיעו לארץ שפע: יער סביב, עשב גבוה ורב, מעיינות זכים רבים מפכים, ומפריסי פרסה לרוב. "כאן נחנה." החליט אֶלְמַמְבֵּט. ראשית-כל פקד את צבאו. הסתבר שכולם במקומם: שלושים פעמים מאה אלף איש, כולם בריאים ושלמים.

אבל כשהחלו לספור בסוף את הקוֹש של מאנאס, גילו כי אחד חסר. חקרו את שר-העשרות באִמְט. הוא אמר שספר את עצמו עשירי, ושכל אנשיו נמצאים עמו. אבל היו רק תשעה לוחמים. אֶלְמַמְבֵּט ציווה על השומרים לתפוס את באִמְט ולערוף את ראשו. השומרים גררו אותו הצדה כדי למלא אחר הפקודה, אבל באותו רגע עלתה מחשבה בראשו של סֶרְק, אחד מארבעים אנשי חבר-הלוחמים, הצוּרוֹ: "אנשים, חכו, בדקו אם לא נחשב מאנאס כשייך לקוֹש של באִמְט. הציץ הכהן ברשימה, ואכן, העשירי אצל באִמְט היה מאנאס. שיחררו את המסכן, וזה רץ בבהלה אל מאנאס: "אדוני ואלופי, בגללך עבדך אֶלְמַמְבֵּט כמעט וקיפד את חי." "

צחק מאנאס: "הו, אדם קל-דעת! אם יכולת לשכוח ממני, הרי שהייתי צריך לומר לסֶרְק שיבדוק את הרשימות רק אחרי שהיו עורפים את ראשך." וצחק בקול. אז צחקו גם שאר הלוחמים, ובאִמְט המבולבל עמד שם, ממצמץ בעיניו.

לפי בקשתו של מאנאס בחר אֶלְמַמְבֵּט כבן-זוגו לקרב את איש חבר-הלוחמים סִרְגַּאק, ולקח כסוס נוסף את סוסו של אֶדְזִיבָּאי, קְאָרְטְקוֹרְן, היודע תמיד לחזור על עקבותיו למקום ממנו בא. אחרי שרכב אֶלְמַמְבֵּט לסיור כדי לסקור את השטח, עקץ איאִרְצִיאיאואול את אחד מלוחמי הצוּרוֹ; צוּבָּאק: "לא אותך, אלא את אֶלְמַמְבֵּט שלח מאנאס כדי לרגל את הארץ, כלומר הוא מעריך אותו יותר מאשר אותך,"

צוּבָּאק התמים, אך חס-המזג, דרבן את לוחמיו משבט הנוֹיְגוּטִים, ודהר אחרי אֶלְמַמְבֵּט כדי להענישו, ראה זאת בָּאקאי, שעמד בשמירה, והודיע למאנאס, גיבור החיל הורה לקחת את סוס הקרב אֶקְקוּלָה כדי להעניקו כשי לצוּבָּאק, לעצרו ולשאלו במה העניין, בעודו אוחז ברסנו של הסוס, רכב בָּאקאי אל צוּבָּאק, וזה עצר. "במה העניין?" שאל בָּאקאי.

צוּבָּאק הצהיר: "מילדות אני משרת את מאנאס בנאמנות, אבל אֶלְמַמְבֵּט קרוב אליו יותר. מאנאס מינה כחאן צבאו אותו, שהוא בן-בלי-בית, ולא את צוּבָּאק בנו של החאן אֶקְבָּאֶלְטָה. אותו הוא שלח לרגל את הארץ, ולא אותי."

"בני, הקשב למה שאומר לך." פנה אליו בָּאקאי, "הכנפיים הן שמחזיקות את הציפור במעופה, וכשהיא נוחתת, היא נעזרת בזנב, תהילתו של מאנאס תלויה בי, בך ובכולנו, אם לא נהיה מאוחדים, ונתחיל לריב ולהילחם זה בזה, לא נוכל לעולם לנצח, אפילו אם היינו פילים. הם ינצחו וישמידו אותנו, אֶלְמַמְבֵּט משרת נאמנה את הקירגיזים, ומבצע נאמנה את משימתך ומשימתך, לא טובות

הן כוונותיך, זכור תמיד: הזאבים יאכלו את הזאב הבודד. שמועה רעה תסתובב בעולם שהקירגיזים מפולגים, שאין בהם אחדות והסכמה, וכך יהפוך עמנו לקורבנו של האויב, עליך להבין אמת זו. אז בא אליהם מאנאס, וצוּבָאק גולל באוזניו את עלבונו.

אמר מאנאס: "אם רצונך לצאת לרגל את הארץ, ניסע יחדיו, נשיג את אֶלְמַמְבֵּט ואת סִיֶּרְגַּאק."

ומיד דהרו אחריהם, ואילו את הנוֹיְגוּטִים, שהיו נכונים לנסוע עם צוּבָאק, היסה בְּאֶקְאִי בצעקה רמה והחזירם אל המחנה. במהרה השיגו מאנאס וצוּבָאק את הסיירים. אֶלְמַמְבֵּט ניחש שיש סיבה לבואם, וצוּבָאק מחרחר ריב. "למה באת אתה עם האח הצעיר צוּבָאק? שמא אינך נותן בי אמון?" שאל אֶלְמַמְבֵּט את מאנאס, "ואתה, צוּבָאק, מאשים אותי בכך שאני משרת את העם נאמנה," החל גוער בצוּבָאק, וזה, בהכירו באשמתו, לא אמר מילה, כדי להסיח את דעתו של אֶלְמַמְבֵּט, ביקש ממנו מאנאס לספר על אדמת הקיטאים ועל עמם, ואֶלְמַמְבֵּט סיפר את סיפור חייו. אחרי שהקשיב לו בעניין, הודיע מאנאס שגם הוא יצטרף לסיור, את אֶקְקוּלָה השאיר צוּבָאק במקום בו העניק לו אותו בְּאֶקְאִי, ומאנאס רכב על סוס פשוט.

"חזור." אמר לו אֶלְמַמְבֵּט, "הן סוסך סוס חלש הוא."

השיב מאנאס: "הסוס לא יצילני ממוות, החיים והמוות ביד האל," ארבעתם רכבו הלאה, אך במהרה התפצלו, אֶלְמַמְבֵּט וצוּבָאק רכבו קדימה כדי לאסוף מידע על הכנות הקיטאים. בדרך פגש בהם מוקל, הענק בעל העין האחת ששלח לקראתם קוֹנוֹרְבָּאי. בקרב עם אֶלְמַמְבֵּט וצוּבָאק איבד הענק מוקל את עינו היחידה.

שוב התאחדו הארבעה, המשיכו בדרכם וחנו ליד חומות המצודה. אֶלְמַמְבֵּט וסִיֶּרְגַּאק חדרו בדרכי עורמה אל תוך העיר. ראה אֶלְמַמְבֵּט את הארמון ההרוס, בו חי פעם, חיבק את הציִנְאֶרְהָ⁷ אותה שתל לפני ימים רבים, ולא הצליח לעצור בעד דמעותיו, מתאונן על גורלו המר של הנווד חסר-הבית.

ביוצאם מן העיר ראו אֶלְמַמְבֵּט וסִיֶּרְגַּאק בשדות המרעה עדרים עצומים של סוסים, הרגו את הרועים וקיבצו את הסוסים. הסייח קְאֶרְטְקוֹרְן הוביל את העדרים אל מחנה הקירגיזים. אך מנהיג הרועים, קאראגול, הצליח להימלט, והוא הודיע לקוֹנוֹרְבָּאי על שוד הסוסים. קוֹנוֹרְבָּאי ערך מרדף אחדי אֶלְמַמְבֵּט וסִיֶּרְגַּאק. אֶלְמַמְבֵּט וסִיֶּרְגַּאק, מסתתרים מאחורי ענני האבק שהקימו הסוסים, תקפו בהפתעה את הקיטאים והיכו בהם לסירוגין, בטקטיקת הקרב הידועה בכינוי "הכלב הבודד".

ואילו מאנאס וצוּבָאק המתינו זמן רב לידיעות מאֶלְמַמְבֵּט וסִיֶּרְגַּאק.

"עלה על הגבעה," הורה מאנאס לצוּבָאק, "וסקור את השטח, ואילו אני אחטוף תנומה קלה." נשכב מאנאס על מצע ענפים צעירים, ונרדם. כשראה צוּבָאק את ענני האבק שהקימו עדרי הסוסים, ואת אֶלְמַמְבֵּט וסִיֶּרְגַּאק שבעקבותיהם רדפו גדודים רבים של קיטאים, מיהר להעיר את מאנאס. הוא החל לנער אותו ולצעוק, אך זה המשיך לנחור. ביאושו הרים צוּבָאק את שריונו של מאנאס, לקח את כידונו, עלה על הסוס ודירבנו, ובתנופה הכה בצלעו של מאנאס.

זה התעורר ושאל בשלווה: "מה קרה? למה הכית אותי בכידון?"

⁷ צִינְאֶרְהָ – שם של עץ הגדל במזרח אסיה.

צעק צוֹבָאָק: "האם זה הזמן לישון?! האויב האכזר תוקף אותנו, האדמה רועדת תחת רגליו. אָלְמָאָמְבֵט וְסִינְגָאָק, ייקחם האופל, שדדו את עדרי הסוסים של הקיטאים, והרודפים אחריהם מתקרבים."

קטע אותו מאנאס: "למה אתה נחרד, הן לא בפעם הראשונה צופה אתה באויב מתקרב. כשיבואו, נילחם בהם!"

נרגע צוֹבָאָק, התפעל ממאנאס השולט כך ברוחו, וקרא: "שמו מאנאס, והוא עצמו מאנאס, ודבריו דברי מאנאס!"

ארבעת גיבורי-החיל החלו בהתקפה, ניצבים מול פני אויב. החיצים התעופפו כטיפות גשם, הקליעים נפלו כמו ברד, ובסופו של דבר הצליחו גיבורי-החיל לעצור בעד הקיטאים.

ציווה אָלְמָאָמְבֵט על סִינְגָאָק: "רכב והודע לכוחותינו".

בלי לחוס על סוסו, דהר סִינְגָאָק אל עמיתיו. ואילו בָאָקָאִי, שלא ידע דבר על מעללי הגיבורים, רכב בדרכו והתבונן קדימה. לפניו חלף סִינְגָאָק, דוהר על סוסו, ולא הבחין בו.

"מה קרה לו?" רגז בָאָקָאִי, השיג את סִינְגָאָק והכה בו בחוזקה בקצהו הקהה של הכידון. רק אז ראה סִינְגָאָק את בָאָקָאִי, נתבלעה רוחו ויכול היה רק למלמל: "אבה, אבה..."

הכה אותו בָאָקָאִי על ראשו בפרגול: "שמא כל בינתך אבדה לך, שאינך מצליח להוציא מילה שלמה מפיך!"

סִינְגָאָק חזר לעשתונותיו וסיפר לבָאָקָאִי איך לקחו את עדריהם של הקיטאים ובאיזה מצב מצאו את עצמם. נתן בָאָקָאִי עצה לסִינְגָאָק: "אל תספר על צבא הקיטאים הרב הרודף אחר גיבורי-החיל, שלא יסובו החאנים לאחור. ספר להם על העדרים. אמור להם שמאנאס הורה לחיילים לבוא ולקחת את חלקם בשלל."

בשמעם על דבר השלל, ניעורו הלוחמים הקירגיזים והתקדמו במהרה לעבר אויביהם.

אחרי עזיבתו של סִינְגָאָק נסוגו שלושת הגיבורים תוך כדי הקרב, עד שהגיעו לנהר אֵיטְקָצִיפֵס. כשעבר מאנאס את הנהר נשא הזרם את סוסו אָבְאָבּוֹז, וזה נסחף עם רוכבו בזרם המהיר של המים. ראה זאת קוֹנוֹרְבָאִי שעקב אחר המתרחש, התמקם בנקודה בה הולך הנהר וצר, ומהגדה היכה ברומח, מכוון אל עיניו של מאנאס. מאנאס תפס את הרומח במעופו. אָלְמָאָמְבֵט חש לעזרתו. חאן הקיטאים נמנע ממאבק, ובהותירו את רומחו למאנאס, נמלט על נפשו.

כשהרומח בידו יצא מאנאס אל הגדה וקרא: "לאן נעלמו הקירגיזים!"

או-אז הגיעו גדודי הקירגיזים ופתחו בקרב עם אויביהם. החכם בָאָקָאִי הגיש למאנאס את סוסו אָקְקוֹלָה. מאנאס גיבור החיל, כולו כמטיל זהב וכסף, עצום כמו העמוד המחזיק את הרקיעים, עמד יציב, הקרקע תחת רגליו איתנה. מאנאס עלה על סוסו העצום, הסוס עם סימן המזל שאוזניו כנרות, הסוס שנברא מרוח סערה, התיישב עליו ואחז בידו את החנית המפורסמת סִינְגִינְגָה, אותה עשה רב-אומן מפורסם מקנה זהוב, שגידיים הודבקו בה. הו, איזו חנית הייתה זו! היא הפליאה עין כל רואה, היא חדרה אל גופו של האויב, התכופפה אך לא נשברה.

חרבו של מאנאס נצבעה בשנים-עשר צבעים, קצה הפלדה של החרב, שדמה לקצה לשונו של זאב, הורעל בארס ממית. מאנאס שלף את חרבו אָצְאָלְבָאָרְס מנדנה. כשחישלו אותה, נשחטו מאות פרים כדי שניתן יהיה לפשוט את עורם ולהפכם למפוחים. יערות שלמים הפכו לפחמים, ומעינות שלמים יבשו כאשר ציננו בתוכם את החרב. ארבעים ושישה חרשי-ברזל הותשו בחשלם את החרב. נוגה אדום בקע ממנה באפילה. בקרב התארכה מעצמה, ריסקה אבנים וסלעים, ומאבחתה נערף ראש האויב. כשהחל מאנאס גיבור-החיל בקרב, ליווה אותו מלפנים דרקון איום, מאחוריו התרוצץ

זאב כסוף פרווה, משמאלו פסע נמר מפוספס ומימינו אריה מפואר-רעמה. מעליו שמר נשר ענק. ארבעים רוחות-צִילְטִינִים סבבו אותו, פולטים אש ותימרות עשן. אחדים מהאויבים, הקרובים יותר, תקפו מאנאס בחרבו, ואילו את האחרים, הרחוקים יותר, שיפד בחניתו, איש לא יכול היה להינצל מידו.

שני הצבאות נפגשו, וקרבת דמים החל, חנית בחנית, חרב בחרב, מי שהיו ברשותו חץ וקשת ירה חיצים, ומי שידע להחזיק רובה ירה כדורים, החרבות ננעצו בגופים, הפלדה ערפה ראשים, האוזניים נחרשו מן השאון. האבק עמד כעמוד עשן וכיסה את עין השמש, סוסים מתים שכבו על האדמה, לסתותיהם פשוקות. הלוחמים המתים שכבו בערבוביה, ושפמיהם הזדקרו לשמיים.

מאנאס היה בעיצומו של הקרב כאשר השיג את קוֹנוֹרְבָּאי, זה לא עמד בהתקפה הקשה וסב על עקביו, חושף את גבו, מאנאס כיוון מעל לאבנט הזהב והכה בו בחנית. קוֹנוֹרְבָּאי צנח על רעמת סוסו, איבד יציבות בארכובותיו, עוד רגע והיה נופל מאוכפו, אך סוסו המאולף אָלְגָּאָרְה הביא אותו עד לחומת המצודה ודילג מעל שישים רגל, ואילו סוסו של מאנאס נעצר לפני החומה הגבוהה. קוֹנוֹרְבָּאי הצליח לברוח, ומאנאס המאוכזב סובב את סוסו לאחור, ואילו קוֹנוֹרְבָּאי, בחסות החומה, זחל מאוכפו ונפל מחוסר-הכרה.

כשראה צבא הקיטאים המתמעט כי איבד את גיבורו, סב לאחור ונמלט על נפשו. שלושה ימים ושלושה לילות שכב קוֹנוֹרְבָּאי חסר-הכרה. כשחזר לחיים שלח שליחים להודיע לחאן העליון של הקיטאים, אָסְנִקָּאן, על התבוסה ועל המצור. אָסְנִקָּאן אסף את חכמיו, ואלו חשבו והחליטו כי יש לכרות ברית שלום עם הקירגיזים, ולשלוח אליהם תשורות. אָסְנִקָּאן העניק תשורות למאנאס, ושלח אליו אלף יפהפיות, ובתוכן את בתו בּוֹרְלוֹצִיָּה. מאנאס הושב על כס ציט-בייגין. ואז קרה אסון. בסיועו של המשרת שוֹיְקוֹצִיו, בחר קוֹנוֹרְבָּאי ברגע בו יוכל להתנפל על מאנאס, כאשר יהיה בלתי חמוש וללא שריון. כשמאנאס כרע על ברכיו כדי לבצע את האָזֶן, תפילת הבוקר, התגנב אליו, הכה בחרבו בצווארו של מאנאס וברח. פצוע קשה, עם קומץ קטן של אנשים, עשה מאנאס את דרכו למולדת, בהיתקלויות העקובות מדם עם לוחמיו של קוֹנוֹרְבָּאי נהרגו רבים מחבריו של מאנאס. קליעו של הקלעי קוֹזִיוֹזִיאֵש פגע בְּאֶלְמָמְבֵּט. סִיְרְגָּאק נפל בקרב. צוֹבָּאק שנפצע קשה נעלם ללא זכר, וגם סוסו של מאנאס – אָקְקוֹלְה העצום – נהרג בקרב.

מאנאס הגיע לטְאֵלְאֵס במצב קשה, מצבו הלך והחמיר מיום ליום, הוא לא קם ממיטתו וכשהשתעל ירק דם, קְאֵנִיקִי הייתה תמיד לצדו. היא הבינה שסופו קרב, והחלה לדבר על צוואה. מאנאס עצמו חש שקיצו קרב וזימן אליו את קְאֵנִיקִי. הוא ציווה: "כשהבעל מת," אמר מתנשם בכבדות, "אין מי שקרוב לאלמנה כמו קרובי משפחתה. קחי את בננו התינוק סְמִי ולכי להוריידך, אל אביך טְמִיר-חָאן. מסרי את התינוק לחינוכו של אחיך הצעיר, איסמעיל. את גופתי קברי בחשאי, כדי שזרים לא ידעו היכן היא נחה, ואויבים לא יחללו אותה."

לְבָּאָקָאי אמר שאחרי מות אדונו עדיף לו, לאיש זקן, ללכת ולרעות גמלים. קְאֵנִיקִי החלה להתכונן למות בעלה. היא הורתה לשחוט ששת-אלפים תישיים מפוטמים, ולהכין מהשומן שלהם לבנים למאוזוליאום העתידי של מאנאס. ממדינת זִלְפִּינִיש, שבקצה העולם, זימנה שבעים ענקים והורתה להם לחצוב בסלעי ההר השחור אָצִיקִילִיק מערת קבורה, כדי להחביא בה את גופתו של מאנאס.

כשנעצמו עיניו של מאנאס, הזמינה קאניקי את קושו, טושקיוק וחאנים ידועים אחרים: ידידיו וחבריו למלחמה של מאנאס, והם קברו אותו בהסתר במערה שעל הר אציקיליק. במאוזוליאום הציבו בובת עץ דמוית-אדם שהכין פאקאי. אבל כבד ירד על הקירגיזים. קאניקי, על-פי המנהג, פיזרה את שיערה, שרטה את פניה, נעמדה מול הטול – תמונת דיוקנו של הנפטר – וביכתה את אדונה. קול נהי גדול נשמע. העם בכה. הערבות בכו. העשבים בכו, האדמה השחורה הזילה דמעות, התהומות המו. יום שחור הגיע. כלב הציד של מאנאס, קומאייק, יילל יום וליל. גמל המשא זלמאיאן נשכב על הקרקע וסירב לקום. הבז המאולף אק-שומקאר קרע את שרשרת הזהב שלו ועף השמימה. טאיבורול, סוסו של מאנאס ששולח לחופשי, לא רצה ללחך עשב. קול נהי נשמע יומם וליל.

סְמִיטִי

בריחתה של קאניקי לבוכרה. ילדותו של סְמִיטִי

לא חלפו ארבעים יום ממותו של מאנאס, ואביו זיאקיפ אסף את בניו ואמר להם: "שמעתי שפיתו את פאקאי במתנות מפוארות, והוא מתכוון לתת את קאניקי לאשה לאורמונבק, בנו של טקציי. זכרו: אם נפל סוסו של רוכב, נותר עורו, ממנו ניתן להכין נעליים. אם מת האח הבכור, אשתו נותרת עבור האחים הצעירים. אין זה ממנהגנו לתת אותה לאשה לזר גמור. עדיף שאחד מאתנו ייקחנה לאשה ויחלק את הרכוש שהותיר מאנאס." קופש, אדם צר מוחין ורברבן, התגאה בכך שהפך לחאן במקום מאנאס, ומיד קרא למשרתיו הנאמנים קירגיל וטאזפאימאט, והורה להם: "רכבו ושאלו את קאניקי אם היא מוכנה להינשא לגיסה."

כששמעה את דבריהם נעלבה קאניקי. איך העזו לפנות לאשה באבלה, עוד לפני שנערכה אזכרה לנפטר, עוד בטרם חלפו ארבעים יום ממותו של מאנאס? בכעסה אמרה קאניקי: "האם כבר הגיע הזמן לדבר על נישואים, קירגיל! הן אתה, קירגיל, היית מנהיגם של ארבעים אנשי חבר-לוחמיו של מאנאס, ואילו עכשיו אתה פוגע בזכרו. ארוך תהייה, קירגיל, על שהפרת את השבועה שנשבעת למאנאס! הלוואי וכתבי הקודש יענישו אותך!" והיא

גירשה את קירגיל וטאזפאימאט מעל פניה.

קירגיל חורש-המזימות הודיע לקופש שקאניקי אינה רוצה לשמוע את הצעתו, ונראה שהיא מתכוונת לברוח עם מישהו אחר. בניו של זיאקיפ רתחו מזעם, איך ייתכן! קאניקי, אם כן, מזלזלת בהם, משפילה אותם! ובזעמם החליטו להרוס את ארמונה, לקחת ממנה את עדריה ושאר רכושה, ולהרוג את תינוקה היונק. "אז תדע קאניקי הגאה מי אנחנו!" רעשו בניו של זיאקיפ. ומיד אספו חיילים כדי להעניש את קאניקי.

מלאך-שומר בלתי-נראה ישב תמיד על כתפה של קאניקי, והיה מודיע לה למה עליה לצפות. המלאך סיפר לה על האסון המתרגש עליה. קאניקי נבהלה, לא לחייה חששה, אלא לחייו של בנה. היא נדברה עם צ'ייךדי חמותה, ושלחה אליה את התינוק סְמִיטִי למחבוא ביער. בעצמה לקחה את בנה בן-השנה של השפחה קאראקון, השכיבה אותו בעריסתו של סְמִיטִי והתכוונה להניקו.

במהרה הגיעו החיילים וצרו על הארמון. ראשון התפרץ לחדריה קֹבֶשׁ, והתנפל על קאניקי שהניקה את התינוק. "את זלזלת בנו, בת-בליעל!" נהם קֹבֶשׁ, "ואת מקווה שהתינוק הזה יציל אותך!"

הוא דחף את קאניקי הצדה, הרים את חרבו וריסק את העריסה עם התינוק. קאניקי התנפלה עליו, הוא הכה בה בחרב והיא נפלה על הרצפה, חסרת הכרה. אז החלה הביזה. אנשיו של קֹבֶשׁ תפסו מכל הבא ליד ושדדו את ביתו של מאנאס.

יום ולילה שכבה קאניקי ללא הכרה, כשהתעוררה, וסביבה אין איש, ראתה שמעושרו של מאנאס לא נותר דבר: לא חפצים ולא מלבושים.

"אויה לי!", בכתה קאניקי, "למה עזבת אותי, גיבור חיל שלי!"

היא בכתה וחשבה על בנה. כל עוד קֹבֶשׁ המנוול לא יודע שסֶמְטִי חי, יש להסתירו במקום מבטחים. צריך להתחיל לפעול.

הפצע מחרבו של קֹבֶשׁ המשיך לדמם. כואבת כולה, ביקרה קאניקי את המאוזוליאום של מאנאס ונפרדה לשלום מאדונה ואלופה. אחר-כך הגיעה למקום המחבוא ביער, שם הסתתרו צִיִּיֶרְדִי וסֶמְטִי, והחליטה ללכת אל אביה טֶמִיר-חָאן אשר בבוכרה. צִיִּיֶרְדִי נחלשה, ודיברה על לבה של קאניקי שתישאר שם, ותציל את נפשה ואת בנה. אבל קאניקי הרכיבה את חמותה על גבה, חיבקה את בנה והחלה לצעוד לעבר בוכרה. ביום, כדי שלא יעקבו אחריה, הסתתרה מתחת לעצים, ובלילה הלכה והלכה, וגופה הלך ונחלש. התינוק נצמד לחזה ובכה בכי מר: לא היה לה חלב להאכילו. וקאניקי סבלה עוד יותר.

לפתע פגשו הנמלטות בקֶאֶרִיֶנְבַּאי, סנדקה של קאניקי, שהיה חייב להגן עליה מפניהם של שוחרי הרע בין בני-ביתו של מאנאס. קאניקי פנתה אליו בבקשת עזרה, אבל הוא גירש אותה מעליו, ואף הצליף בה בפרגולו. הן המשיכו ללכת הלאה, סובלות ורעבות. בדרכן נתקלו בלהקת עיטים, נוברים בגופתה של סוסה מתה. הן אספו פיסה מהריאות, הצליחו פחות-או-יותר לבשלה ואכלו, כדי להרגיע ולו במעט את הרעב.

בתום היום השביעי הגיעו לנהר סיר-דריה. הנהר גאה, ומימיו היו כה שוצפים, שלא ניתן היה לראות את הגדה השנייה. התינוק בזרועותיה, מטופלת בקשישה חלושה, היא לא תוכל לחצות את הנהר.

קאניקי קוננה: "אדוני ואלופי השאירני לבז! השאירני יתומה! למה לקח המוות את נפשו האצילה? הו, מר לי מר! מה יהא בסופנו? מה אעשה?"

שמעה זאת צִיִּיֶרְדִי ואמרה לה: "הו, קאניקי בתי! אל נא תבכי מרה. אל נא תיפול רוחך. אם אין לך עזרה ומשענת, היי את בעצמך חזקה, והשליכי יתבך על האל. האל לא ינטוש אותנו. התפללתי לאל בשביל בנך, שיהיה בריא ושלם."

בֶּאֶקַאי יכול היה לעזור לנמלטות. בֶּאֶקַאי החכם, יועצו של מאנאס, שחלק עמו את קשיי המסעות, היודע למצוא מוצא ופתרון מהמצבים הסבוכים ביותר, היודע למצוא את הדרך הנכונה בחושך. אחרי מותו של מאנאס הלך בֶּאֶקַאי להתבודד, נדד עם אנשיו לאזור ההרים הגבוהים בֶּשֶׁ-טַאש, ושם רעה את גמליו.

יום אחד חלם בֶּאֶקַאי חלום מבשר-רעות. "שמא קרה דבר רע לסֶמְטִי?", חשב בֶּאֶקַאי. אחרי שקיים את מצוות תפילת הבוקר, עלה על סוסו קֹקְטוֹלְפָּאר, ובתחושה מבשרת רעות, פנה אל ביתם של האלמנה קאניקי ויתומה. הוא הגיע לביתו של מאנאס והו, אימה! כל העצים כרותים, כל המבנים חרבים, במקום בו עמד הארמון נותר רק אפר, הכל נבזז ונשדד.

הצטער באַקאָי צער רב על שלא שמר על היתום ועל האלמנה. חשב לעצמו: "הן קאָאָי חריפת-שכל, והאויבים בוודאי לא הצליחו להפתיעה. אולי הספיקה להתחבא ולברוח. יש למצאה." שלושה ימים סבב באַקאָי בהרים המיוערים ובשדות העמק, וצעק את שמה בקול גדול, אך הוא לא מצא את קאָי. בעצב וחשש הגיע אל המאוזוליאום של מאנאס, בתקווה קלושה שקאָי מסתתרת שם. אבל היא לא הייתה שם. הוא החל לחשוב היכן לחפשה. אז הבחין לפתע בכלב הציד של מאנאס, קומאָי. זה שכב לצד המאוזוליאום מיום קבורת אדונו. ירד באַקאָי מסוסו, ניגש אל הכלב, חיבק את צווארו ופנה אליו כפונה אל אדם: "הו, מר לי מר! איבדתי את סָמְטִי. חפש אותו, קומאָי!"

הכלב החכם קומאָי התרומם על רגליו הקדמיות, נבח קצרות לעבר המאוזוליאום, כאילו נפרד ממאנאס לשלום, ואז הרכין את ראשו והחל להתרוצץ, מרחרח אחר עקבות. באַקאָי זינק על סוסו קוקטולפאר ורכב אחריו: "חפש, חפש, קומאָי!" ואילו קאָי, בנה התינוק וצִיָיָדִי בילו את הלילה על גדות הסייר-דריה. כשעלה היום לא הייתה באזור נפש חיה, אם כי הדרך הובילה אל הגדה בה לנו בלילה. תקוותן למצוא עזרה הלכה והתמעטה. בייאווה, פנתה קאָי לחמותה: "אמי הקדושה, כנהר שוצף את לי! אין איש הקרוב לי ממך בשעה זו של צרה. מה אעשה? נכדך היחיד לא אכל כבר שלושה ימים, חלבי יבש. לא נוכל לסוב לאחור. האם זהו הסוף?"

"החזיקי מעמד, בתי." ענתה צִיָיָדִי, "דמעות לא יוכלו לעזור. חשה אני שעוד מעט הכל ישתנה לטובה. הבה נחכה, ונשים מבטחנו באל..."

לפתע ראו הנשים ענני אבק על הדרך המוליכה אל הנהר, ומעט אחר-כך, אדם רכוב על סוס. הרכב התקרב והן זיהו את באַקאָי על סוסו קוקטולפאר, ואת כלב הציד קומאָי.

קראה צִיָיָדִי: "הרימי את בנד, לכי לקראת באַקאָי!" "אינני יכולה, אמי." ענתה קאָי, "מיום מותו של האריה שלי לא ראיתי את באַקאָי. אינני צריכה עוד לראות את פניו."

היא פרצה בבכי וסירבה ללכת. אז הרימה צִיָיָדִי גבוה באוויר את סָמְטִי, והלכה לקראת באַקאָי. ירד באַקאָי מסוסו, נטל את סָמְטִי מידי צִיָיָדִי, בירך את כולם לשלום, חיבק ונשק לתינוק. ובמחותרו את הדמעות שעלו בעיניו, קרא: "הו, גורל מר! למה עזבת אותנו, מאנאס, השארתנו יתומים. ואת, צִיָיָדִי האם, איך יצאת לדרך בלי לתת לי סימן, לדרך ארוכה כזו עם עולל יונק, הן כך תבואנה הצרות. מה קרה, אמי היקרה?"

צִיָיָדִי סיפרה לו על התנהגותם הנלוזה של בניו של זיאקיפ, על כך שבזזו את ביתו של מאנאס ואיך בניסיון להציל את סָמְטִי, ברחו שתיהן והתינוק בזרועותיהן. באַקאָי הניח את סָמְטִי על כתפיו, הושיב את צִיָיָדִי על האוכף דרך את רובהו, ניגש אל גדת הנהר ובקריאת "עזור לנו, אלוהים!" ירה לתוך המים.

באותו רגע קפא הנהר על עומדו, במקום בו פגע הקליע נחשפה הקרקעית, וכולם עברו אל הגדה השנייה. מימיו של סייר-דריה סגרו אחריהם, והנהר שב לזרום כתמיד.

בצד הדרך מצא באַקאָי מערה גדולה, הוא שיכן שם את הנשים ואת הילד, צד כבשי-בר שיהיו להם למזון, ורכב כדי למצוא להן סוסים.

בין עדריו בטלאס מצא באַקאָי את הסוס טִיטורו, מתנתו של קושו, ואת הסוס אָקבֶּאָרצוק. הוא הניח עליהם אוכפים, לקח עמו נאדות מלאים בחלב ובשר מבושל, ורכב חזרה למערה בה השאיר את הנשים. אך קאָי, אחדי שחיכתה לבאָקאָי שלושה ימים, דאגה והחליטה להמשיך

ולהתקדם. שוב הושיבה את חמותה על גבה ואת הילד נשאה בזרועותיה, ויצאה לדרך. כל היום הלכה, ולקראת ערב עצרה לנוח, תשושה כולה, תחת צינארה אדירת ממדים, ביער בצד הדרך. כשחזרה לעשתונותיה הביטה למעלה, ונוכחה לדעת כי הן חנו מתחת לעץ קדוש.

קאניקי חיבקה את הגזע בשארית כוחותיה, והתחננה בבכי: "היה לנו לעזר, עץ קדוש. מאין יבוא עזרנו אם לא ממך! רעבים אנו – האכל אותנו! חלשה אני – תן לי כוחות!"

קול נשמע מתוך הגזע, ומן הענף שבצד קוטפה – הצד הצפוני הקדוש – החל לזרום חלב סמיך. קאניקי אספה אותו לתוך נאד, השקתה עד שבעה את סמטי ואת ציינדי, ושתתה בעצמה. נרדמו כולם, עייפים. כשהתעוררה קאניקי עם שחר, לא מצאה לצדה את סמטי. בבהלה התרוצצה אנה ואנה, עד שראתה לא רחוק, על מדרון ההר, איילה לבנה שנתנה לסמטי לינוק מחלבה. קאניקי ראתה בזה סימן מבשר טובות.

כשהגיע פאקאי למערה, לא מצא שם איש. הוא הלך בעקבותיה של קאניקי, השיג את הנמלטות ומסר לידיהן את כל הנחוץ להן בדרכן הארוכה: סוסים מאוכפים וצידה לדרך. הוא השיא להן עצות ופנה חזרה לדרכו.

בהושיבה את בנה לפניו, רכבה קאניקי על הסוס טיטורו, וציינדי על הסוס אקבארצוק. כעבור יומיים הגיעו לגבול אדמותיו של טמיר-חאן.

בהתקרבתם לבוכרה פגשה קאניקי במקרה את אחיה הצעיר איסמעיל, שבילה את עתותיו במסעות ציד. קאניקי סיפרה לו את כל אשר אירע, ומסרה את בנה לידיה. כדי לשמור על חייו של בנה התנכרה לו; לפי המנהג כרתה עץ צעיר, העבירה את התינוק מעל להב של חרב ומעל קערה שמתוכה אוכלים הכלבים, ואמרה שלעולם, בשום-מקום ולפני איש לא תודה שהוא בנה. איסמעיל שלח שליחים עם הבשורה המשמחת על לידת בנו, והתקדם אחריהם מבלי למהר.

טמיר-חאן פגש בכבוד רב את בתו קאניקי, ונתן לה ארמון ומשרתים רבים.

סמטי גדל מבלי לדעת את מוצאו, הוא לא ידע שאביו הוא מאנאס, שאדמתו היא טאלאס, וכי הקירגיזים הם בני עמו. את קאניקי כיבד כקרובת משפחה מצד אביו, וראה את עצמו כבנו של איסמעיל, נכדו של טמיר-חאן. מלאו לו שתים-עשרה שנה, והוא היה נער שובב ופרוע, כמותו לא ידעה בוכרה. הוא היה עולב בדווישים, מפליא מכותיו בחלשים ובעלובים, וגונב את רכושם של סוחרים. תושבי בוכרה לא הצליחו להשתלט עליו, והלכו להתלונן אצל טמיר-חאן.

"אם אמנה את סמטי לחאן, אולי יירגע ודעתו תתיישב." חשב טמיר-חאן, והחליט להעביר אליו את כס החאן. לכבודו של סמטי נערך משתה, שליחים עם הזמנות יצאו לכל קצווי תבל ולעמים רבים. משחקים גדולים תוכננו.

קאניקי התכוונה, בזמן המשתה, להריץ במירוצים את הסוס טיטורו. היא קבעה לעצמה אות: אם טיטורו יגיע ראשון – סמטי יהיה בן ראוי למאנאס.

ביום המירוצים לבשה קאניקי בגדי גבר, ואוחזת ברסנו של טיטורו הקשיש הופיעה במשתה, כשראו הבוכרים את קאניקי בבגדי גבר, החלו לקשקש בלשונותיהם: "האלמנה הזו אינה יודעת את מקומה, היא מזלזלת במנהגים ולובשת בגדי גבר, ועוד רוצה להריץ במירוצים את הסוס הזקן הזה. היא בוודאי רוצה לתפוס לה בעל."

הרכילויות גונבו לאוזניו של טמיר-חאן. הוא קרא לה ואמר: "היי טובה, בתי, ואל תפגעי בכללי ההתנהגות של העם. אם ברצונך לזכות בפרס במירוצים, בחרי לך כל סוס מארוותי – שלך הוא. שלחתי למירוצים את ארבעת סוסי הטובים, סעי לביתך, אל תבישי אותי קבל עם ועדה."

אבל קאניקי שלחה למירוצים את סוסה שלה. טמיר-חאן כעס והורה לסמטי: "סע ופגוש בסוסים שנשלחו לרוץ במירוצים, אם הסוס של דודתך יגיע ראשון, לווה אותו בקריאה "מאנאס!" אם יפגר – הרוג אותה, את הסוררת!"

בהמתנה לשובו של הסוס, עקבה קאניקי אחר המירוצים בעזרת משקפת. טיטורו רץ ולפניו שש-מאות סוסים, קאניקי הרוגזת קבעה לעצמה אות: אם אחרי חמש פעמים בהן תצפה בטיטורו לא תהייה תקווה שינצח, תדקור עצמה בפגיון "קינטה" בפעם השנייה כאשר קאניקי הביטה, טיטורו כבר היה מאחורי ארבעים ושניים סוסים, ובראש מורכן הגביר את מהירות דהרתו.

בפעם השלישית בה נשאה קאניקי את המשקפת אל עיניה, טיטורו כבר רץ מאחורי ארבעת סוסיו של אביה טמיר-חאן. קאניקי דימתה לעצמה כי מאנאס עצמו ממריץ את טיטורו, ועמו אַלמאמֶט, צוּבָאק, סינגַאק ושאר הלוחמים. נשימתה של קאניקי נעתקה, והיא החלה לבכות את אדונה.

בפעם הרביעית ראתה מבעד למשקפת כי סוסה דוהר מאחורי שניים מסוסיו של טמיר-חאן, ותקוותה נשאה אותה בעקבות הסוסים. היא טענה בקליעי סרק את הרובה סירבאראן, שנותר אחרי אַלמאמֶט, וירתה באוויר, ממריצה את טיטורו בקריאות קרב. הסוס, שראה מלחמות רבות, התאמץ בריצה ועקף את כולם, בהותירו מאחוריו את הסוס המפורסם אַקטולפֶאר, גאוותו של טמיר-חאן.

ואילו סמטי, מוקף בשישים חבר-לוחמיו, ראה שטיטורו, רץ ראשון. בקוראו "מאנאס! מאנאס!", רץ בעצמו לצד טיטורו. הקריאה "מאנאס" הדהדה באזור כולו, בהרים ובעמקים. רועי הסוסים, רועי הצאן הבקר, ואפילו רוכבי השוורים, הומרצו על-ידי הקריאה "מאנאס" ורדפו אחרי טיטורו. אבל מה להם ולו, במהרה נותרו מאחור. ואילו קאניקי, מבלי למשוך את תשומת-לבו של איש, חזרה לביתה, שמחה על כך שטיטורו מצא את סמטי אדונו. וכך היה: טיטורו זכה בפרס הראשון, המשתה נגמר והאורחים חזרו לבתיהם. ואילו סמטי החל למשול בבוכרה. יום אחד יצא סמטי לצוד ביער. הבז ששחרר לא הצליח לתפוס את תרנגול הבר, והתיישב על ענף. סמטי רכב אליו, וראה צריף דל ולידו איש קירח, שורף פחמי עץ.

"הב לי את הבז." ביקש סמטי.

הקירח השיב עצמו כלא שומע והמשיך לעסוק במלאכתו, הוא רכן והבעיר אש. סמטי הצליח על גבו בפרגול. הקירח זינק ממקומו והחל לגדף אותו במילים קשות. הוא קרא לו יתום, עבדו של טמיר-חאן, זה המביא את הבשר אל שולחנו. סמטי לא כעס אלא התפלל, והחל לחקור את הקירח. זה סיפר לו את האמת על מוצאו, בנו של מי הוא, ואיה משפחתו ועמו.

דבריו זעזעו את סמטי. הוא חזר לארמונו של טמיר-חאן כדי לברר את האמת, שכב בצד על הרצפה והמשיך לשתוק, גם כאשר טמיר-חאן ואיסמעיל פנו אליו. בתו של איסמעיל, קישימֶזיאן, אחותו האהובה שטיפלה בו בילדותו, באה והחלה לנערו ולדגדגו כדי שיצחק. אבל סמטי דחף אותה, וכשנפלה על האדמה והתכעסה, כינתה אותו יתום. אם כן, אמת דיבר הקירח. סמטי קם והלך לארמונה של קאניקי. דבר אחד נותר לו: לשמוע מי הוא מקאניקי עצמה.

"חשבתי שאת דודתי," אמר לה, "והנה מסתבר שאת אמי." והוא פרש לקראתה את זרועותיו. קאניקי העמידה פנים כאילו היא משתוממת מאוד: "אילו דברי הבל אתה מדבר! מי זה שסיפר לך שטויות כאלה?" והושיטה לו ברשמיות את ידה.

סמטי מחץ את ידה בידו עד כאב.

קראה קאניקי: "עזוב את ידי, יתום שלי!"
צחק סמטי וחיבק את אמו.

נסיעתו של סמטי לטאלאס

סמטי הודיע לדודו טמיר-חאן על החלטתו לרכוב לטאלאס, לראות את אדמת אבותיו, לפגוש את עמו ולומר תפילת אזכרה. סמטי עטה את שריונו של טמיר-חאן ואת השריון אקסואוט, התיישב על הסוס אק-טולפאר, ורכב מהארמון הבוכרי לטאלאס. על אם הדרך חיכתה לו קאניקי, עצרה אותו וסיפרה לו על אביו, על מעשי הגבורה שלו ועל סופו, על קבורתו ועל המאוזוליאום. היא הורתה לו עם מי להיפגש וכיצד לנהוג, וביקשה שיחזור במהרה, שכן היא וסבתו ציינדי ימתינו לו בכליון עיניים בבוכרה. הרצון לראות את ארץ אבותיו דרבן את סמטי, והוא רכב יומם וליל בלי לחוס על סוסו. הגיע היום בו, ממעבר ההרים זינגו; ראה את עמק הטאלאס. סמטי קפא על עומדו, המום מיופייה של אדמת טאלאס. במדרונות המכוסים עשב נמוך נעו עדרי הארחארים, עיזי הבר, כמוהם כחול ניגר. וגבוה יותר איילים לרוב. בין ההרים היו מעברים רבים. העלים על העצים היו כעור-תחש ירוק, העכבישים הארסיים היו גדולים כאגרוף, ובביצות שכנו להקות גדולות של אווזים. עצי הצפצפה שם כמוהם כצינארות, ואילו הצינארות – גבוהות כמגדלים! הו, ארץ הטאלאס היפה! סמטי הנפעם קרא: "הן זהו גן-עדן עלי אדמות! אשרי מי שחי כאן."

הוא ירד מההר ונכנס אל עמק טאלאס. לקראתו באו כלב הציד של מאנאס, קומאייק, שברח מקופש, בז הציידים אק-שומקאר, שדגר כבר על גוזל, וגמלו של מאנאס, זלמאיאן, שיועד להיות קורבן באזכרתו של מאנאס.

סמטי כיבד בבואו את המאוזוליאום של מאנאס, התפלל למענו ופנה אל באקאי, עליו סיפרה לו באקאי גדולות ונצורות. שתיים-עשרה שנה המתין באקאי לפגישה הזו. הוא הוביל את סמטי אל המערה הסודית של מאנאס והראה לו את גופת אביו.

"בני," אמר לו באקאי החכם, "שמור על מנהגי עמך, סע קודם כל אל סבך זיאקיפ-חאן, וחלה את פניו."

סמטי עשה זאת. זיאקיפ קיבל את נכדו במילות שמחה, אך בסתר הורה לבאקדאולוט אשתו, למזוג רעל לכוסו.

באקאי הזהיר את סמטי שבשום-אופן לא יטעם מזון ומשקה בביתו של זיאקיפ לפני שיטעם ממנו בעל-הבית. באקדאולוט הושיטה לו גביע משקה. סמטי העביר אותו לזיאקיפ, אך זה סירב בתוקף לשתות ממנו. אז שפך סמטי את תכולתו לקערת הכלבים, וכלבו של זיאקיפ מת בו במקום רק מריחו של הרעל. סמטי הבין כי זיאקיפ הוא אויבו, אך לא הרים עליו יד, בכבדו את המנהגים. אחר-כך נסעו סמטי ובאקאי אל קופש, ששלט בטאלאס אחרי מאנאס. סמטי ביקש ממנו להחזיר לו את כלי-נשקו ואת שריונו של מאנאס. קופש זלזל בבקשתו. סמטי לקח בכוח את השריון אקולפוק, את הרובה אק-קלטה, ואת החנית סירנינה והחרב אצאלפארס. הם ביקרו גם את בורלוציה, אשתו של אלקמאמפט, שחיה בצריף בין הרועים. סמטי פגש שם את בנו של אלקמאמפט, הילד קולצורו, ונתן לו מלבושים, מתנותיה של קאניקי. אל סמטי הגיע גם הסוס טאיבורול בראש עדר שלם. סמטי עטה את שריונו של אביו, ודמותו נראתה כדמות גיבור-חיל. לאחר שביקש את רשותו של באקאי, שם פעמיו לבוכרה, בהבטיחו לשוב לטאלאס במהרה.

המעבר של סמטי לטאלאס

צִיִּיִרְדִי וְקִאֲנִיקֵי הַמַּתִּינִי לְסִמְטֵי. בַּמַּהֲרָה שֶׁב, וְשִׁימַח אֶת לִבְךָ שֶׁל אִמּוֹ וּסְבַתּוֹ. הֵם הַחֲלִיטוֹ לַעֲבוֹר לְטֹאֲלָאֵס, אֲדַמַּת הָאֲבוֹת. סִמְטֵי בִיקֶשׁ אֶת רְשׁוֹתָ שֶׁל טְמִיר-חָאן, וְזֶה הַסְּכִימִ. טְמִיר-חָאן אֲסַף אֶת חַכְמָיו, וְהֵם יַעֲצוּ לּוֹ לְנַהוֹג לְפִי מִסּוֹרַת הָאֲבוֹת וְלִהְיֵא אֶת סִמְטֵי, שְׂאִיבֵד אֶת אֲבִיו, בְּנוֹכְחוֹת קְרוּבֵי אִמּוֹ, וְכֵן לִתֵּת לוֹ חֶלֶק בְּרִכּוּשׁ. הַחֲלוֹ חִיפּוּשִׁים אַחֵר כֻּלָּה רֵאוּיָה. כָּל בְּנוֹת בּוֹכְרָה נֹאסְפוּ וְהוּצְגוּ לְרֵאוּוָה. הִיפָה מְכוּלָן הֵייתָה צִאֲצִיקֵי, בְּתוֹ שֶׁל שְׂאֲטָמִיר.

כִּשְׁשִׁמַע עַל כֵּךְ, בָּא שְׂאֲטָמִיר לְטְמִיר-חָאן וְאָמַר לוֹ: "אֵינִי מִתְנַגֵּד שְׂתִיקַח אֶת בְּתִי וְתִיתְנַה לְאִשָּׁה לְסִמְטֵי, אֲלֵא שְׂכַבֵּר יֵשׁ לָהּ אֲרוּס: חָאן הִדְדִּיגְרִים בְּאִגִּישׁ בִּיקֶשׁ לְהִשְׂיָאָה לְבִנוֹ טוֹלְטוּי, וְכַבֵּר שִׁילַם אֶת הַקְּאֵלִים. מָה אַעֲשֶׂה? מָה אֲוֹמֵר לוֹ?"

טְמִיר-חָאן לֹא הִתְעַמֵּק בְּטַעֲנוֹתָיו שֶׁל שְׂאֲטָמִיר: "אֵינִי עֲצַמִי אֲדַבֵּר עִמּוֹ, שֶׁרֶק סִמְטֵי יִהְיֶה מְאוּשֵׁר!"

אִישׁ לֹא יָדַע אִז, וְאִפִּילוֹ לֹא נִיחַשׁ, שֶׁהַחֲתוּנָה תִּגְרוּם לְמַהוּמָה רַבָּה. טְמִיר-חָאן לִיווָה בְּכַבּוּד אֶת בְּתוֹ וְנִכְדוֹ, הִטְעִין אֶת הַרְכוּשׁ עַל שְׁמוֹנִים גְּמֵלֵי-מִשָּׂא אֲדוּמִים, חֶלֶק לְהֵם מִקְנֵה רֶב וְשֵׁם צַעִירִים דְּזִיִּיגִיטִים לְשִׁרְתָם. כֵּךְ עָזְבוּ בְּנֵי-בֵיתוֹ שֶׁל סִמְטֵי אֶת בּוֹכְרָה, וְנִכְנְסוּ לְטֹאֲלָאֵס.

סִמְטֵי הִקִּים אֶת הַיּוֹרְטָה שֶׁלּוֹ בְּמִקּוֹם בּוֹ הָיָה לְפָנִים בֵּיתוֹ שֶׁל מְאָנָאֵס. הַקִּירְגִיזִים שִׁמְחוּ מְאוֹד לְרֵאוֹת אֶת סִמְטֵי בְּבִגְרוּתוֹ וְלִשְׁמוֹעַ כִּי תִפֶּס אֶת מִקּוֹם אֲבִיו. כִּירָה גְדוּלָה נִעְרַכָה לְכַבּוּד סִמְטֵי. הוּא נִישָׂא עַל גְּבִי קוֹשְׁמָה⁸ לְבָנָה וְהוֹכְתָר לְחָאן.

וְאִילוֹ קוֹבֶשׁ, אֲבִיקָה וּבְנֵי-לוֹוִיתִים, שְׂכַנְעוּ אֶת הַחֲאֲנִים הַיְרִיבִים לְמַאֲנָאֵס לְהַצְטַרֵף אֲלֵיהֶם, אֲסַפּוּ אֶת חֵיילֵיהֶם וְהִקִּיפוּ אֶת מִקּוֹם מוֹשְׁבוֹ שֶׁל סִמְטֵי. בְּלִי לּוֹמֵר דָּבָר לְאִישׁ, אִפִּילוֹ לֹא לְאִמּוֹ, רִכַּב סִמְטֵי לְבָדוֹ לְעֵבֶר צְבָאוֹ שֶׁל קוֹבֶשׁ. בְּהִתְקַרְבוֹ יָרַד מִסּוֹסוֹ, הִצִּיב אֶת טְאִיבּוֹרוֹל לְפָנֵי קוֹבֶשׁ, כְּנַהוֹג בְּעַת מִתָּן תְּשׁוּרוֹת, וּפְנָה אֲלָיו וְאֵל צְבָאוֹ בְּמִילִים: "אִם חֲטָאתִי לְפָנֶיךָ, אֲנִי מַחֲלֵ לִי. הִנֵּה סוֹסִי. הִנֵּה חֵיִי. הִנֵּה רֵאשִׁי. אִם חֲפָץ אַתָּה בְּמוֹתִי, הִרְגֵנִי, אֲבֵל עֲצוֹר! מִבִּישָׁה הִיא יְרִיבוֹתֶם שֶׁל בְּנֵי אוֹתוֹ אֲב. הִבֵּה נַחִיָּה בְּשִׁלּוֹם."

אֲבֵל קוֹבֶשׁ זָלַל בְּדַבְרֵי הַנְּבוֹנִים שֶׁל סִמְטֵי וְצִוּוָה עַל חֵיילָיו לְתַפּוֹס אוֹתוֹ, אֶת הָעֶבֶד הַנִּרְצָע, לְכַרּוֹת אֶת רֵאשׁוֹ וְלִקְפֹּד אֶת חֵייוֹ. אֲנִישׁוֹ שֶׁל קוֹבֶשׁ הִתְנַפְּלוּ עַל סִמְטֵי, יָרוּ חִיצִים כְּגַשְׁם, יָרוּ קְלִיעִים כְּבַרֵד, סָבוּ עֲלָיו וְהִקִּיפוּהוֹ וְלַחְצוּהוֹ מִכָּל עֵבֶר. סִמְטֵי עָלָה עַל סוֹסוֹ וְנִאֲלַף לְהִתְגוֹנֵן. הוּא יָרָה עִם הָאֶק-קֶלְטָה, וּבְלִי שְׂרַצָּה פָּגַע הַקְּלִיעַ בְּקוֹבֶשׁ. הוּא הִצִּיב אֶת הַחֲנִית כְּדִי לְהִרְתִּיעַ אֶת אֲבִיקָה, וְזֶה נִפֵּל עֲלֶיהָ שְׂדוּד. הִצְבֵּא נִמְלַט עַל נַפְשׁוֹ וְנִפּוֹץ לְכָל עֵבֶר.

בְּהִיעַדְרוֹ שֶׁל סִמְטֵי, בְּלִי לְהַקְשִׁיב לְקִאֲנִיקֵי, הִלְכָה צִיִּיִרְדִי אֶל זִיאֲקִיפ. "כָּל עוֹד חֵי הַזֶּקֶן הַזֶּה," אָמְרָה לְבִיאָקְדוֹאֲלוֹט, "לֹא יִהְיֶה לִילְדֵינוֹ שְׁלוֹם." נִדְבְּרוּ בִּינֵיהֶן הַשְּׂתִיִים, וְהִרְגוּ אֶת הַזֶּקֶן.

וְאִילוֹ סִמְטֵי קָרָא לְאַרְבַּעִים אֲנִשֵׁי חֲבֵר-לּוֹחֲמֵי שֶׁל מְאָנָאֵס, אֲבֵל אֱלֹהֵי סִירְבוֹ לְשִׁרְתּוֹ, בְּחִשְׁבָם שֶׁאֵין הַדָּבָר יֵאָה לְהֵם, וּפְנּוּ לְקוֹנוֹרְבָאִי, אוֹ, לִיתֵר דִּיוֹק, נִמְלְטוּ מִפָּנֵי סִמְטֵי. סִמְטֵי הִשִּׁיג אוֹתָם בְּעֵמֶק קוֹצִיקָאָר וּבִיקֶשׁ שִׁיטְלָחוּ לוֹ אִם הוּא אֲשֶׁם בְּדַבְרָ-מָה, אִם לֹא הִצְלִיחַ לְקִיִים בְּכַבּוּד אֶת גִּיבּוּרֵי-הַחֲחִיל שֶׁל אֲבִיו, וְלִשְׁמֹר עַל כְּבוֹדָם בְּפָנֵי הָעָם.

אֲבֵל חֲבֵר-הַלּוֹחֲמִים, הַצּוֹרוֹ, לֹא הִקְשִׁיב לוֹ וְהִתְנַפֵּל עֲלָיו, צָר סָבִיבוֹ כְּטַבְעָת. סִמְטֵי נִלְחַם בְּהֵם וְנִינַחַח, מְאוּחֵר יוֹתֵר, עַל קְבָרוֹ שֶׁל כָּל אֶחָד מִן הַמַּתִּים הִצִּיב סִמְטֵי אֲנִדְרָטָה: גּוֹמְבָּז. עַד עַצֵם הַיּוֹם עוֹמְדִים הַגּוֹמְבָּזִים הָאֵלֶּה בְּעֵמֶק קוֹצִיקָאָר.

⁸ קוֹשְׁמָה – סוּג מְרַבֵּד קִירְגִיזִי

ואילו קאניקי החלה לחשוב אין לאסוף עבור סמטי חבר-לוחמים. היא הורתה להביא אליה את קאנצורו, בנו של צופאק ואת קולצורו, בנו של אָלמאמָט, וביצעה את טקס הקירוב לחזה, כדי שיהפכו אחים לסמטי. היא גידלה וטיפחה אותם בתקווה.

אולם בו-בזמן צינקוזו, בנו של שיגאי, קרובו של סמטי מצד אביו, נמלא קנאה. הוא לא יכול לשאת את המחשבה שיתומו של מאנאס התבגר, הופיע בטאלאס והפך לחאן. במה הוא, צינקוזו, נופל ממאנאס? האם אינו אמיץ וגיבור-חיל כמותו? ועתה עליו להיות נתינו של סמטי, שהסתתר בבוכרה!

צינקוזו החל חורש מזימות, ונדד עם כפרו אל הדזדיגרים, אל החאן טולטוי. הוא החל להסית את טולטוי נגד סמטי. "הן צאצייקי הייתה ארוסתך, אמר לו, "וסמטי לקח אותה לאשה. איך יכול אתה לחבוש כובע של גבר ולשאת חרפה שכזו?!"

חתונתם של סמטי ואיציורק

מושפע מעצותיו של צינקוזו, התכוון טולטוי לחטוף את הכלה איציורק ולשאתה לאשה. בראש צבא גדול ורב צר על עירו של החאן האוגאני אקון, ודרש ממנו לתת לו את בתו איציורק, לאשה. ואולם באזכרה לקוקטוי סיכם החאן אקון עם מאנאס שהם ישיאו את ילדיהם, אם לאחד מהם יהיה בן ולשני בת, והם גם ערכו טקס אירוסין. אקון מצא את בתו בעריסתה במקום קסום, בו חיו פיות, וכאשר גדלה הפכה לאיציורק היפהפייה, וחיכתה בנאמנות לארוסה סמטי.

כשדרש טולטוי שאיציורק תינתן לו, נעצב על לבו אקון הזקן. אם ייתן את איציורק לאשה לטולטוי, הן יפר את השבועה שנתן למאנאס בטקס האירוסין. ואם לא ייתן, איך יצליח הוא, הזקן והחלש, לעמוד בפני האויב הצר על העיר? לשליחיהם של טולטוי וצינקוזו ענה: "אתייעץ עם העם. תנו לי שהות של שמונים יום, אז אתן את תשובתי."

מצרה בצער אביה, קוננה איציורק: "הן אני בחורה, ואבי זקן. מי יגן עלינו אם יפרצו הדזדיגרים לעיר, מה יהא על העם?"

היא החליטה להתעופף משם, בהפכה את צורתה לצורת ברבור לבן, ולמצוא את גיבור-החיל שיהא לה לבעל ראוי. איציורק נודעה בכוחות הקסם המסתוריים שלה, ותהילתה נפוצה בשל יופייה הנדיר. דיבורה היה מתוק מדבש, עיניה ככוכב הבוקר ציולפון, לבנה הייתה כשלג הלבן המכסה את האדמה השחורה, לחייה היו סמוקות כטיפות דם אדומות על השלג, שערותיה כמשי, וראשה כתפוח קטן.

איש לא ראה איך הפכה איציורק לברבור לבן. היא עפה לה בעולם כדי לראות את פניהם של גיבורי-החיל. היא ראתה רבים, אך איש לא נשא-חן בעיניה. גיבור-החיל קושוי התחבב עליה, אך היא ראתה כמה זקן הוא וחלוש. כך גם קונוֹרְבָאי בן הקיטאים, אלא שגם הוא כבר זקן למדי, ולא כל שכן, כופר באסלאם. התעופפה איציורק מעל אדמות רבות, אך לא מצאה את המיועד לה. במעופה מעל טאלאס נחתה על גבעה ליד המאוזוליאום של מאנאס, אביו של סמטי ארוסה, כדי להזכיר את מאנאס בתפילתה. נאמנה למנהג, עמדה במרחק-מה מן הקבר ואמרה את מילותיו המקודשות של הקוראן לעילוי נשמתו, ואז עפה לעבר באר-קול. מגבוה ראתה רוכבים על הדרך, ולפניהם גיבור-חיל ובו בידו. מצאו-חן בעיניה יציבתו וגופו של גיבור-החיל. מראהו היה מאיים: גשר אפו רחב ועיניו שקועות עמוק, כך יכול להרתיע כל אויב. אפילו קונוֹרְבָאי, גיבור-החיל של הקיטאים, לא יעמוד נגדו, לא כל שכן טולטוי וצינקוזו. איציורק הבינה כי זהו הגיבור אותו היא מחפשת. אבל מי הוא, מיהו זה שלא ידעה על קיומו? בשקט הנמיכה ועפה קרוב אליהם, כדי להביט

בו מקרוב. היא לא ידעה שֶסְמִי, בנו של מאנאס, הגיע לבגרות ושב לאדמת אבותיו. היא שמעה שקאניקי ותינוקה מצאו מחסה בבוכרה, אך מאז לא הגיעו אליה ידיעות נוספות. כשירדו הרוכבים לבקעת טורט-קול ונעצרו בגנו של מאנאס גיבור-החיל, ליד ארמונה של קאניקי, ניחשה אֶיצִיֹרְק שהגיבור יפה-התואר והמאיים למראה הוא ארוסה סְמִי. נחתה אֶיצִיֹרְק והביטה מן הצד. אשה צעירה יצאה לקראת סְמִי, אחזה במושכות וקשרה את סוסו, ובאחזה בידו של סְמִי דרך משחק, הובילה אותו אל פנים הבית. הבינה אֶיצִיֹרְק שזוהי אשתו הצעירה של סְמִי, וקינאה בה.

חיכתה אֶיצִיֹרְק לערב. באור הדמדומים ראתה שהאשה יצאה מהבית. ניגשה אליה אֶיצִיֹרְק, ואמרה בנימוס שהיא ארוסתו של סְמִי שהובטחה לו על-פי מנהג האבות, ושהיא מחכה לו שיבוא לקחת את ידה. היא אמרה שטולטוי וצינקוזו צרו על עירו של אביה, וכי הם דורשים שתנישא לטולטוי, לכן יצאה לחפש את גיבור-החיל שיגן עליה, וראתה את סְמִי. הוא גיבור-החיל שיוכל להגן עליה מפני טולטוי וצינקוזו. "אם תסכימי, אהיה לאשתו הצעירה של סְמִי, ולך לאחות קטנה, ונחייה כמשפחה אחת. סְמִי ילון אצלך שישה לילות בשבוע, ואצלי בזמן שיוותר. או שישן אצלך שבעה ימים בשבוע, ואני אכנס לביתך, אחטוב עצים, ואצא ממנו להשליך את האפר! אשרת אותך כאמה נאמנה!" ביקשה מצאצייקי.

אבל צאצייקי הפותה לא הקשיבה לתחנוניה של אֶיצִיֹרְק, לא שמעה את דבריה עד סופם והחלה לנאץ אותה: "את, ששינייך נשרו מרוב זקנה, את, ששערותיך הלבינו, את שפחה שעור עקביך נסדק, את הבתולה הזקנה מחצרו של אקונחאן, שגברים מתעבים! אין לאדוני קרוב ושמו אקונחאן! אין לאדוני כלה ושמה אֶיצִיֹרְק! לא אוותר בשבילך על בעלי אציל-הנפש."

אז אמרה אֶיצִיֹרְק לצאצייקי: "כשייסע בעלך לציד, אהפוך עצמי לגוש כותנה לבנה. אם ירים את הכותנה ויצמיד לאוכפו, אוליך ממנו את הבז אֶק-שומקאר. אם כך לא יקרה, אהפוך את עצמי לדג לבן. אם יחליט לדוג את הדג הלבן, ארחיק ממנו את אֶק-שומקאר. אם לא יקרה גם כך, אז אהפוך לברבור לבן ואמתין לו באגם איידין-קול. אם ישחרר עלי את אֶק-שומקאר, אסיט אותו מדרכו. וכשיבוא לחפש את אֶק-שומקאר, או אז אנשא לו, ואת תהיי לאשה נטושה." כך אמרה אֶיצִיֹרְק, הפכה לברבור לבן והתעופפה משם.

מרוב רוגז איבדה צאצייקי את הכרתה, ואחר-כך, במשך השבוע כולו, העמידה פני חולה, גנחה ונאנחה, ולא קמה ממיטתה. לסְמִי נמאס מהצגותיה, והוא החליט לצאת לציד. נבהלה צאצייקי וניסתה להניאו מכך, התלוננה שהיא חשה ברע, ושחלמה חלום מבשר-רעות, אבל היא לא הצליחה לעצור בעד סְמִי. אז זינקה ממיטתה, קראה לקאנצורו ולקולצורו; ופקדה עליהם: "שמעו יקירי, ועקבו בתשומת-לב אחר מעשיו של סְמִי גיבור-החיל. אם ימצא גוש כותנה לבנה על אם הדרך, אל תיתנו לו להרימו ולקשרו לאוכף. אם תראו דג לבן בנהר – אל תדווגו אותו. ואל תשחררו את הבז אֶק-שומקאר לרדוף אחרי הברבור הלבן!"

קאנצורו וקולצורו מיהרו להבטיח שיעשו כל אשר היא מבקשת, אך לא ייחסו חשיבות לדבריה ורכבו אל הציד, מלווים את סְמִי. בסביבות איידין-קול ראו הציידים גוש כותנה לבנה על אם הדרך. "ניקח אותו, אולי תומצא בו תועלת," אמר סְמִי, "הן השריון אקולפוק כבר התרפט, ונוכל למלא אותו מחדש." אבל קולצורו החביא את הכותנה בסדק בסלע. כשחצו ברגל את הנהר הבחין סְמִי בדג לבן וצעק: "תפסו אותו!" אך קולצורו העכיר בכוונה את המים ושאל את סְמִי: "היכן הדג? איני רואה אותו." הם רכבו אל איידין-קול, ושם ראה סְמִי על חלקת מי האגם, בינות לצמחי המים, ברבור לבן יפהפה. רצה לשחרר את אֶק-שומקאר, אבל קולצורו הפריעו, התקרבו אליו וביקש: "תן לי, אנסה רק הפעם!" לקח קולצורו מידי סְמִי את הבז אֶק-שומקאר, אך התמהמה,

והחל להרעיש נדי להבריה את הברבור הלבן. התעורר יצר הציד בִּסְמִי, נזף בקולצוֹרוֹ, לקח ממנו את הבז ושחררו לרדוף אחר הברבור. אלא שהברבור תפס בבז ועף רחוק. לפתע החלה הרוח נושבת, גשם ניתך ארצה וחושך השתרר. ואילו הבז לא חזר. נעלם מן העין בז הציד אָק-שִׁמְקָאָר.

תמה סְמִי: משחררים את הבז לתפוס את הברבור, ואילו הברבור תופס בבז. "אלה ניסים ונפלאות." פנה למלווי "לאן נעלם הבז? סעו מהר הביתה, שאלו את סבא בְּאָקָאִי, את אמא קאניקי, את האנשים הזקנים החכמים, מה פשרו של כל זה?"

סְמִי המשתומם נותר ליד האגם, וקאנצוֹרוֹ וקולצוֹרוֹ סובבו את סוסייהם. בדרך נזכרו שצאצאי הורתה להם לא לשחרר את הבז על הברבור, והחליטו קודם כל לפנות אליה בשאלות. קולצוֹרוֹ סיפר לה את אשר קרה, אך זו צעקה עליו: "איבדת את הבז ואתה שואל אותי! אני אשה שאינה עוזבת את ביתה, מאיפה אדע מה קרה שם, לאן נעלם הבז?" וגירשה את קולצוֹרוֹ מעל פניה. פנו שליחיו של סְמִי אל בְּאָקָאִי וקאניקי. הם יעצו לחקור היטב את צאצאי, ולשם כך לשלוח אליה קבוצת נשים מכובדות ובראשן אשתו של בְּאָקָאִי. קוֹרְפוֹזִיאָן, אשתו של בְּאָקָאִי ושתי נכבדות נוספות באו אל צאצאי ופנו אליה: "בתי, בעלך איבד את הבז שלו, ועתה הוא מקונן עליו. אנשים אומרים שאת יודעת היכן לחפש את העוף. אמרי נא לנו, ברכתנו נתונה לך."

אך צאצאי הסוררת והטיפשה ענתה להם בגידופים גסים: "לכו מכאן! לכו ותאבדו כולכן, והעבד הזקן בְּאָקָאִי אתכן! לא אומר לכן דבר!"

את כל הדברים האלה שמעו בְּאָקָאִי וקאניקי, שעמדו בקרבת היוֹרְטָה. נעצב בְּאָקָאִי מאוד, הן במילים כאלה לא קיללוהו אפילו אויביו. וקאניקי קראה לקאנצוֹרוֹ ולקולצוֹרוֹ וגערה בהם: "לא-יוצלחים שכמותכם, הלוואי ולא נולדתם! מה אתם עומדים כך, כשאשה טיפשה מביישת את בעלה, הלא הוא אחיכם, ומטיחה קללות בחאן בְּאָקָאִי! הרגו אותה כמו שהייתם הורגים כלב, ואת האשמה אקח על עצמי!"

אחרי שחטף כמה חבטות הגונות על גבו ממקלה של האם קאניקי, בעט קולצוֹרוֹ חס-המזג בדלת הנעולה המובילה לחדריה של צאצאי, מצא אותה וגרר אותה בצמותיה תוך שהוא אומר: "נפשוט את כל העור מגבך המנוול, את שאינך מכבדת את הזקנים. ספרי הכל מרצונך, ואם לא, רע ומר יהיה." והחל להצליף בה בשוט בולדורסון.

התחננה צאצאי: "אל תהרגני!" וסיפרה שבתו של אקונחאן, אֶצִיֹרְקָה, היא שחטפה את הבז. רץ מהר קולצוֹרוֹ אל בְּאָקָאִי וסיפר לו את ששמע מצאצאי. בְּאָקָאִי אמר: "אכן נכון, מאנאס ואקונחאן ביצעו טקס אירוסין. אשמתי היא שעד היום לא השיאו את סְמִי על פי כללי הטקס. סעו וחזרו לכאן עם סְמִי. נתכוון כולנו: הזקנים המכובדים ואנוכי ניסע אל אקונחאן, נשיא את סְמִי ונביא אלינו את אֶצִיֹרְקָה."

יצאו קאנצוֹרוֹ וקולצוֹרוֹ לבצע את המשימה שהטיל עליהם בְּאָקָאִי, אך בדרך החליטו שאין להם צורך בזקנים, הן לא אותם יתנו כקאלים לאקונחאן. עדיף שיסעו לבוכרה עם סְמִי. מה גם שלא ידעו איך ינהג סְמִי אחרי שישמע שקולצוֹרוֹ הכה את אשתו צאצאי.

הם הופיעו לפני סְמִי, הודיעו בשמחה שאת הבז חטפה אֶצִיֹרְקָה, כלתו המיועדת, והחלו להאיץ בו לצאת למסע אל אקונחאן. מיד רכבו אל ארץ אוגאן. הסתרבר שליד הנהר אורנְקִי כבר חיכתה להם אֶצִיֹרְקָה עם בנות-לווייתה, והיא הובילה את סְמִי אל עירו של אביה, אל ארמונה.

בה-בעת עמדו להסתיים שמונים הימים שניתנו לאקונחאן על-פי תנאיו, וצִיֹרְקָה וטוֹלְטוֹי הובילו את צבאם במטרה לכבוש את בוכרה. אל הקרב המתלהט הספיקו להגיע גם סְמִי ורעיו. סְמִי נלחם בצִיֹרְקָה וניצחו, ואילו טוֹלְטוֹי נפל מידו של קולצוֹרוֹ.

שמח חאן אקון על הצלתו מהצרים עליו ועל בואו של סְמְטִי, חתנה המיועד של בתו אֶזְצִינְרְק. ערך אקונחאן משתה מפואר, וליווה את הצעירים בכבוד גדול, מעניק להם כמתנות-חתונה אוצרות רבים מבתי אוצרותיו.

מלחמתו של סְמְטִי נגד קונוֹרְבָּאי. מותו של קונוֹרְבָּאי

לאחר שנשא את אֶזְצִינְרְק לאשה, התכוון סְמְטִי לצאת למלחמה נגד קונוֹרְבָּאי כדי לנקום את מות אביו. בָּאקאי וקאֶנְיִקִי אמרו לו שקונוֹרְבָּאי הוא אויב חזק וערמומי, וצריך קודם כל להתייעץ עם העם, לאסוף את הצבא ולהתכונן היטב. סְמְטִי התנגד: לשם-מה להטריד את העם בענייניו האישיים. עדיף שייסע עם שניים מרעיו הנאמנים, הצורו, ובָּאקאי יראה להם את הדרך. הוא התעקש, והם לא הצליחו להניאו מהחלטתו.

סְמְטִי, בָּאקאי וחבריו הלוחמים קאֶנְצוֹרוֹ וקוֹלְצוֹרוֹ רכבו, וליד הגבול עם הקיטאים עצרו למנוחת לילה. ראה אותם הקיטאי מורדיל ששמר על הגבול, ובלילה הצליח להבריח את הסוסים, ששחררו כדי לרעות בשדה. בבוקר התגלה שנותרו רק טְאִיבּוֹרוֹל, סוסו של סְמְטִי, וקוֹטוֹלְפָּאר, סוסו של בָּאקאי שניצבו קשורים. החיפושים אחר הסוסים האבודים עלו בתוהו. הם נעלמו, איש לא ראה אותם. הוחלט להמשיך את המסע על שני סוסים, חלקם רכובים, וחלקם ברגל, אחרי שחישבו את המרחק שקאֶנְצוֹרוֹ וקוֹלְצוֹרוֹ יכולים לעבור ברגל, המשיכו סְמְטִי ובָּאקאי בדרכם והגיעו אל שטחי המרעה של קונוֹרְבָּאי. הם חשבו כיצד להילחם בקונוֹרְבָּאי, איך לפתות אותו לצאת מביתו כדי להיאבק עמו, והחליטו להבריח לשם כך את עדרי סוסיו. בָּאקאי נותר על עומדו ואילו סְמְטִי רכב אל העדרים, הכה ברועים והבריח את המוני העדרים של הקיטאים, אבל הרועה האחראי, קאראגול, רימה את סְמְטִי, כינה עצמו קירגיזי, וכך נותר בחיים, הוא הלך וסיפר את הנעשה לקונוֹרְבָּאי.

"איך ייתכן שסְמְטִי לבדו יכול היה להבריח את כל העדרים?" השתומם קונוֹרְבָּאי ורצה לפגוש בו פנים אל פנים, להביט בבחור המתרברב באומץ-לבו ולבחון את כוחו.

סְמְטִי הפנה את העדרים אל המקום בו התחבא בָּאקאי, ויחד מיהרו לקראת קאֶנְצוֹרוֹ וקוֹלְצוֹרוֹ. אחרי שרכבו מרחק רב חשב סְמְטִי שקונוֹרְבָּאי הזקן כבר לא ישיגם. עזב את המושכות האט את קצבו של הסוס ופתח את השריון כדי להקל על החום.

אבל קונוֹרְבָּאי, כך הסתבר, הערים עליו, הסתתר בצד השביל ועקב אחר סְמְטִי. כשראה שסְמְטִי מנמנם, רכב הצדה אל מעבר הרים נמוך, ירד מסוסו, דרך את רובהו והחל ממתין, "הנה הגיעה שעת הניצחון!" חשב קונוֹרְבָּאי.

מבלי לחשוד בדבר, טיפס סְמְטִי המנמנם אל המעבר, וקונוֹרְבָּאי, בכוונו אל חזהו, ירה בו ברובה אלאמבאש.

נפל גיבור-החיל מהסוס, וקונוֹרְבָּאי פנה לעברו כדי לערוף את ראשו. בינתיים נתקל קוֹלְצוֹרוֹ בעדריו הנפוצים לכל עבר של קונוֹרְבָּאי, תפס סוס מהיר, עלה עליו, ובלי אוכף ורסן דהר למצוא את בָּאקאי וסְמְטִי. לפתע שמע קול ירייה ומיהר אל מקור הצליל, אז ראה את סְמְטִי שנפל מסוסו, ולצדו את קונוֹרְבָּאי וחרבו מוגפת מעל השוכב.

בקריאת הקרב הזועמת: "מאנאס! מאנאס!", התנפל קוֹלְצוֹרוֹ על קונוֹרְבָּאי. הזעקה הפתאומית הבהילה את קונוֹרְבָּאי, והוא עלה על טוסו ונמלט מבלי לממש את כוונתו. גם בָּאקאי, שנבהל לשמע הירייה הגיע. שניהם העלו את סְמְטִי הפצוע על גבי הסוס טְאִיבּוֹרוֹל, ויצאו לדרך, שם פגש בהם קאֶנְצוֹרוֹ.

הפצע היה מסוכן, הקליע נתקע בחזה, סְמִי נחלש והם נאלצו, אחרי שקשרוהו לאוכף, להוביל את סוסו. כדי להציל את סְמִי הורה בָּאקאי לקולצורו לדהור לטאלאס ולהביא את אֶצִיורק, כדי שתוכל לבצע מעל הפצוע את טקט ה"אוק אֶטוֹאו". בני העם ידעו שאם תעבור אשה תמה מעל פצע, יעזוב הקליע בדרך פלא את גוף הפצוע, זהו טקס ה"אוק אֶטוֹאו".

יום ולילה דהר קולצורו על סוסו, הגיע לטאלאס ולא סיפר לאיש, אף לא לאמא קְאניקי, על פציעתו של סְמִי. רק לאֶצִיורק סיפר. הוא לא הספיק לעפעף והיא כבר הפכה לברבור, המריאה אל-על ולפי סימנים מצאה על גדות נחל הררי את האוהל שהקים בָּאקאי, וראתה את סְמִי, אותו טבל הזקן החכם במים קרים כדי להקל על הפציעה.

כשנחתה אֶצִיורק על האדמה החליפה את דמותה, נשאה את סְמִי מתוך הנהר והניחה אותו במיטתו. אחרי שטבלה את גופה כדי להיטהר והתפללה לאלוהיה, עברה מעל גופו השרוע ללא-הכרה של סְמִי, והקליע שנתקע בפנים יצא ונפל ליד גופו של גיבור-החיל. על פצעו של סְמִי הניחה אֶצִיורק סמי-מרפא פלאיים, חבשה את חזהו והשקתה אותו במים קדושים. אז פקח סְמִי את עיניו, הכרתו חזרה אליו, והוא החל להתאושש.

כשהבריא סְמִי קיבצו הוא ובָּאקאי, קְאנצורו וקולצורו את עדרי הסוסים העצומים שנלקחו מהקיטאים, והביאו אותם לטאלאס. גיבור-החיל סְמִי חילק את שללו לעם, ואפילו סיח אחד לא השאיר אצלו.

אך העניין לא הסתיים בכך. קונוֹרְבאי המרוגז, שנמלט מקולצורו; אסף את צבאו והכריז שיתקיף את טאלאס. בקרב דמים השיבו הקירגיזים מלחמה שיערה וצבאו של קונוֹרְבאי החל לסגת. לילה שחור ירד, ושני הצדדים התכוננו למנוחת לילה. בצד הקירגיזי החלו ראשי הצבא לדון ביניהם כיצד לנהוג. גיבורי-החיל הקירגיזים והזקנים החכמים הסכימו ביניהם שהמלחמה עם הקיטאים לא תגמר כל עוד קונוֹרְבאי חי. גם אם ינוצח הפעם, למחרת היום יאסוף צבא חדש ויצא להתקיפם. וכך החליטו להרוג את קונוֹרְבאי בכל דרך שהיא, אחרת לא יהיה להם שלום, ולא תהיה שלוה. אז צעד קדימה קולצורו; וביקש רשות לנסוע למקום-שבתו של קונוֹרְבאי בדמות קרוב-משפחתו. הוא הגיע למחנהו של קונוֹרְבאי והכריז שהוא בנו של אֶלְמֶאמְבֶט, בן משפחה קרוב לקונוֹרְבאי.

הוא מוכן לשרת את קונוֹרְבאי לחיים ולמוות, ומבקש את אמונו. חשב קונוֹרְבאי: אם כן, זוהי קריאתו של הדם! זוהי המשמעות של להיות גבר, ממשיך הדור. צבא הקיטאים כבר היה מוכה קשות, וקונוֹרְבאי חשב לנצל את קולצורו להפסקת-אש זמנית, ושלח אותו עם בקשה זו לסְמִי. סוכם סְמִי וקונוֹרְבאי יפגשו ללא סוסיהם, ויחלו בשיחות. סְמִי הסכים ובבוקר ליווה קולצורו את קונוֹרְבאי אל מרכז המעגל שיצרו הצבאות, שם כבר עמד סְמִי ללא סוסו, וביקש גם מקונוֹרְבאי לרדת מסוסו, ולא להפר את התנאים. ירד קונוֹרְבאי מסוסו אֶלְגֶארה וכבר עמד להיכנס למעגל, אך נבהל שמא ללא סוסו לא יוכל לעמוד מול סְמִי ופנה לאחור. סְמִי השיג אותו, אחז בצמתו והרגו, מטיח את ראשו באבן. לוחמי הקיטאים נפוצו לכל עבר אחרי שאיבדו את החאן שלהם. המלחמה הסתיימה, ולעם הייתה שלוה.

המאבק עם אוּמְטוי. מותו של סְמִי

אוּמְטוי, בנו של החאן הקזאחי קוֹקְצָה, שהפך לשליטם של הקזאחים, שמע שסְמִי, בנו של מאנאס, לקח שלל רב מהקיטאים וחילק אותו לקירגיזים. התמלא אוּמְטוי קנאה, וזמם להתייבב מול סְמִי ולדרוש את הוֹיָרה: כופר-הנפש של אביו קוֹקְצָה, שמת בזמן המסע הגדול. החכמים, אמו אֶקְרָקְץ וכל קרוביו, אמרו לו שקוֹקְצָה נהרג בקרב עם אויביו, ולא מידו של מאנאס, ושלא נהוג

לדרוש כופר-נפש מבן-ברית של ההרוג. אבל אוֹמְטוּי, איש צר-מוח ועקשן, לא שעה לדבריהם הנבונים, ויצא עם אנשיו למסע אל טאלאס. במהרה זיהו משקיפיו של סְמִיטִי קבוצת אנשים חמושים בגבולות טאלאס, והודיעו על כך לקולצורו: זה החליט, מבלי להקים מהומה, לברר מי הם ולשם מה הופיעו בטאלאס. הוא החל לעקוב אחריהם מפסגת הגבעה, התבונן וזיהה את חאן הקאזאחים אוֹמְטוּי, בנו של קוקְצָה.

קרא קולצורו בקול גדול: "היי, מי אתם, אנשים, ולשם מה באתם?" יצא קדימה אוֹמְטוּי ואמר: "שְמִיטִי ישלם כופר-נפש עבור מותו של אבי קוקְצָה. שיביא אלי את בָּאקאי, כבול באזיקים, ויציבו על ברכיו לפניי. אחרת אשמיד את הקירגיזים." "אוֹמְטוּי התעשת, ענה קולצורו, "הן אינך זר לנו ואינך אויב, אתה דודנו של סְמִיטִי מצד אמך אָקְרָקֶץ. האם אינך יודע שקוקְצָה מת בזמן המסע הגדול, וגם מאנאס עצמו מת אז מפצעיו? מיותר הוא הדבר שרצית בו, אוֹמְטוּי!"

אך אוֹמְטוּי לא התעשת, וציווה על אנשיו לתפוס את קולצורו ולהרגו. החל מאבק, כולם התערבו בערימה אחת, וקולצורו בלהט הקרב, ללא כוונה, היכה ב אוֹמְטוּי בכידונו והרגו. הצטערו הקירגיזים צער רב, הצטערו גם בָּאקאי וקְאִינְקִי, והחליטו לשלם כופר-נפש גדול עבור מותו של אוֹמְטוּי. הם השכיבו את הגופה על הסוס טְאִיבּוּרוּל, העמיסו על שישה גמלי-משא זהב, כסף ואבנים יקרות, אספו אלף סוסות שחורות שעליהן סימנים לבנים, אלף גמלים שחורים, ואת כל אלה שלחו לאָקְרָקֶץ, ככופר עבור אוֹמְטוּי, בנה שנהרג.

אָקְרָקֶץ מיררה בבכי באבדה את בנה יחידה, וזממה נקם. היא שלחה איגרת לקיָאז, בנו של אגיש, בה הודיעה לו ש סְמִיטִי איבד את סוס הקרב שלו טְאִיבּוּרוּל, ולכן הגיע הרגע לנקום בו על מות אחיו טוֹלְטוּי. גם קאנצורו שלח איגרת, בה הבטיח את עזרתו לקיָאז.

קיָאז, חאן הדזדיגרים, החל להתכונן למסע אל טאלאס. הזקנים ניסו להניאו, אמרו שכך יהיו קורבנות חינם, אך קיָאז וצבאו נעו לעבר טאלאס, ושלחו לקאנצורו הבוגד הודעה על כך. ביום לפני כניסתו של קיָאז לטאלאס בא קאנצורו אל סְמִיטִי, וסיפר שחלם חלום מבשר-רעות.

"צריך להשתחוות לרוחות האבות," אמר קאנצורו, "ולהקריב קורבן אצל המאוזוליאום של מאנאס."

סְמִיטִי הסכים. הוא לא חשד בדבר, ולקח עמו את קאנצורו וקולצורו. בזמן הקרבת הקורבן, כשהם אינם חמושים, השיגו אותם אויביהם בהנהגתו של קיָאז. הקרב התלהט. קולצורו נלחם כארי, אך נחלש מפצעיו, ואילו קאנצורו עבר לצדם של הדזדיגרים. סְמִיטִי התעכב ליד סוסו העייף, ואז הגיח קיָאז מגבו ופצע אותו בחנית.

הרוח נהמה, ערפל כבד ירד עליהם ובחושך, בעיבורו של יום, ניתך עליהם גשם. לא ניתן היה לראות דבר באפילה. משהתפוגגה, לא נראה סְמִיטִי יותר, ואילו קולצורו הפצוע נשבה בידי אנשיו של קיָאז, שעקרו את סחוסיו שכמותיו וכך, חסר אונים ומעוות, נתנו אותו כעבד לרועי הסוסים. אנשיו של קיָאז בזזו את ביתו של סְמִיטִי ואת אֶיִצִיִּירֶק. וקאנצורו הבוגד הפך להיות החאן של טאלאס.

סְיִיטִק

ילדותו והתבגרותו של סְיִיטִק

קיָאז כבש את טאלאס ושבה את אֶיִצִיִּירֶק היפהפייה, בתו של אקוּנחאן. בצערה כי רב ביקשה את נפשה למות, אך לא נטלה את חייה במו ידיה שכן לפתע חשה בחיים חדשים נובטים בקרבה,

היא חשה בתינוק מתחת ללבה. בהפכה לשללו של האויב, אזרה עוז לסבול את כל ההשפלות שהיו מנת חלקה כשבוייה, בתקווה ללדת גיבור חיל שיהיה משענת לעם. אז גם ניאותה להינשא לקיאז השנוא. ביום הייתה לצדו, ובלילה התעופפה דרך-קסם, מותירה אחת ממשרתותיה במקומה. היו לה ששים נערות ושמונים נשים צעירות. בטהרתה שמרה אֶצִיּוֹרְק אמונים לסְמִיטי גיבור החיל. הגיעה שעת הלידה. אֶצִיּוֹרְק סבלה מן הצירים, דמעותיה זלגו בבדידותה, היא חשה כיצד מתפצחות צלעותיה, אך היא לא העזה להראות לעיני איש.

קיאז הערמומי עקב אחריה וניחש את הסיבה לסבלה. הוא קרא למומחים מקרב העם כולו והכריז: "אֶצִיּוֹרְק יולדת. אמרו לי, מומחים, מיהו אבי ילדה?"

חישבו המומחים את הימים והחודשים של הריונה, והגיעו למסקנה שאבי הילד הוא סְמִיטי. כיצד ינהגו? אם יאמרו את האמת לקיאז, הוא יזיק לעולל הרך. אם ישקרו, יענישו אותם הרוחות של אבותיהם. זמן רב התענו בהתלבטויותיהם, ובסופו של דבר החליטו להכריז על ילדה של אֶצִיּוֹרְק כבנו של קיאז. הם הורו לקוטו, הזקן החכם מכל, להודיע לקיאז שהילד שלו הוא, וכי ספרו את הימים והחודשים, והכל כמקובל, תשעה חודשים חלפו מיום חתונתו עם אֶצִיּוֹרְק. קיאז האמין להם ונרגע.

ואֶצִיּוֹרְק ילדה בן. אות נגלה באותה השעה: מצד אחד של השמיים זרחה השמש, מצד השני הלבנה במלואה, וזו לצד זו הן שטו ברקיע הבהיר. ואילו גבו של הרך הילוד היה מכוסה בשערות שחורות, כרעמת סוס. קיאז ערך משתה, הודיע על הולדת בנו וביקש מהנוכחים לקרוא לילד בשם. שקעו הבאים במחשבות: הרי לפי הנוהג צריך לקרוא גם בשם האב. הרכינו את ראשיהם, ישבו ושתקו. ופתאום, לא ידוע מאיפה, הופיע זקן – דוֹנְאָנָה, טורבן לבן לראשו ומטה-עץ בידו, והצהיר באוזני כולם: "בנו הילוד של סְמִיטי יתקרא מעתה סְיִיטק." מיד אחריו ביצעו כולם את טקס הברכה והדוֹנְאָנָה נעלם כמוות שהופיע. כמה מהנוכחים ניחשו שהיה זה קיִדִיר, צדיק קדוש.

את בנה היחיד, שנותר לה מסְמִיטי אציל-הנפש, גידלה אֶצִיּוֹרְק כך שלא יחוש ביתמותו, שאוזניו לא תשמענה מילים גסות, שלא יהיה עני ויעטה מלבושים דלים. ביום לא ידעה מנוחה, ובלילה שמרה עליו מכל רע. כך גדל סְיִיטק בפינוק. בגיל שלוש-עשרה הפך גיבור-חיל בדומה לאביו סְמִיטי, אך הוא לא ידע מיהו אביו האמיתי, ולא הכיר את שושלת אבותיו.

יום אחד, כשיצא לצוד, פגש סְיִיטק באדם בעל חזות של לוחם. היה זה קְרָאדוֹאוֹ. כילד שבו אותו אנשים מעם הדזדיגרים, והזקן קוטו אימץ אותו לבן וגידלו. קְרָאדוֹאוֹ גיבור-החיל סיפר לסְיִיטק על מוצאו. אמר קְרָאדוֹאוֹ לסְיִיטק: "קיאז לקח בשבי את דודך קוֹלְצוֹרוֹ. התעללו בו, כרתו את סחוסיו שכמותיו, לקחו ממנו את כוחו ומסרוהו כעבד לרועי העדרים. לאביך סְמִיטי היה חבר, ושמו קיִזְלְסָאָרְט מוֹמוֹדְזִיאן, מרפא מצוין. אמצא אותו כדי להציל את קוֹלְצוֹרוֹ ממחלתו, ואתה, בהיעדרי, שמור עליו מפני קיאז."

קוֹלְצוֹרוֹ הנכה היה קוטף עשבים שוטים ומסיק את התנור, סובל מלעגם של הרועים. הוא כבר עמד ליטול את חייו במו-ידי, אלא שאז שמע שאֶצִיּוֹרְק ילדה בן. נולדה בו התקווה, והוא החליט להמתין עד אשר יגיע בנו של סְמִיטי לבגרות, ואז יהפוך לעוזרו וינקום באויביו. כך חי קוֹלְצוֹרוֹ, ספר את הימים, החודשים והשנים, עד שלבסוף הגיע היום בו מלאו לסְיִיטק שלוש-עשרה שנה. הגיע הזמן לבשר לסְיִיטק על אביו ועל עמו, וקוֹלְצוֹרוֹ החליט שהוא חייב לראותו. קוֹלְצוֹרוֹ ניגש אל רועה העדרים הראשי, קאראגול, וביקש ממנו בהתרפסות שיותר לו לגשת לאָאִיל של קיאז, להביא משם בגדים, שכן מלבושיו התרפטו לגמרי. קאראגול שיחרר אותו, וקוֹלְצוֹרוֹ נפגש עם אֶצִיּוֹרְק. אֶצִיּוֹרְק

שמחה בראותה כי קולצורו חי, הפגישה אותו עם בנה סייטק, והורתה לבנה לשמוע לכל עצותיו של דודו. אחר-כך הלכה אל קיאז והשיגה את אישורו לכך שבנה ייסע אל העדרים ויבחר לעצמו סוס טוב לרכוב עליו. קיאז לא חשד בדבר, ופנייתה של אציורק החניפה לו. אז הופיעו קולצורו וסייטק בין הרועים. קאראגול התנפל עליו, והחל לאיים על קולצורו שיכה אותו כעונש על היעדרותו הארוכה. בשמעו את הגידופים, התרגז סייטק והיכה את קאראגול בחרבו, ואחר-כך נפטר מהרועים שרצו לסייע לו. לאלו שנותרו בחיים הורה לשחוט את הסוסות השמנות ביותר בעדר ולהביא לו את שומן בטן. הוא עטף את גופו של קולצורו בשומן והחל לטפל בו במסירות. אז מצא קאראדואו את מומודיאן המרפא, הביא אותו, וזה החל לרפא את קולצורו. כך ריפא אותו קיזילסארט מומודיאן: חתך את סחוסים שכמותו של כלב, וחברם לשכמותו של קולצורו. מרפא הפלא עזר לקולצורו מוכה-הייסורים, ושוב חש בכוחו הכביר כבימים ימימה.

ואילו אציורק רצתה לקחת מקיאז את סוס הקרב טואוטורו. היא באה אל קיאז ואמרה לו: "אני חוששת לבני, שהלך כבר לפני זמן רב, הפוחז שכח את הבטחתו שלא יתעכב. הרשה לי לנסוע אחריו, דואגת אני לבננו היחיד... השאל לי את טואוטורו לשעה קלה."

קיאז לא התנגד, אבל נראה שחשד בדבר-מה. ולכן, כשעזבה אציורק, רכב בסתר בעקבותיה. אציורק הגיעה אל המרעה, פגשה במרפא מומודיאן, חברו של סמטי, יקירה הבלתי-נשכח, ב קולצורו שהתחזק ובסייטק בנה, בבת-עניה. קולצורו ניחש את מזימותו של קיאז, ערך מארב בדרכו והרג את אויבו בקרב.

אחרי שנפרדו ממומודיאן, חזרו אציורק, סייטק וקולצורו לאגיל, וחילקו את מה שבזז קיאז לעם כולו, אז גם הודיע סייטק לנאספים שברצונו לנסוע למולדתו, לטאלאס הנפלאה והמבורכת.

בואו של סייטק לטאלאס

סייטק הצעיר עם אמו אציורק ודודו קולצורו הגיעו לטאלאס. עם הקירגיזים חגג: בנו של גיבור-החיל סמטי הגיע לבגרות והוא שב למולדתו. שמחה קאניקי, שזכתה לראות את נכדה. ערכו כולם משתה גדול. מי שהייתה לו סוסה – שחט את הסוסה. ומי שהיה לו פחות – שחט כבשה. ומי שהיה עני מאוד הביא את מה שהיה לו. המשתה היה מוצלח עד מאד.

בסוף המשתה רכבו קאניקי, אציורק, קולצורו וסייטק אל משכנו של קאנצורו. הבוגד קאנצורו לא חיכה להם: הוא ראה אותם, זינק ממקומו, מעד ונפל ארצה. בלי להתמהמה פגעה בו אציורק בפגיון. הכל נעשה בין רגע. אפילו קולצורו לא הספיק לעצור בעד הפגיון, ולהגן על קאנצורו אחיו.

קאניקי ליוותה את כלתה אציורק, נכדה סייטק ואת קולצורו אל ביתו של החכם באקאי. זה חי באוהל עשוי עשב, רחוק מעין איש, ונשא את עול ימיו העגומים בגלות. רוחו של באקאי הזקן התעודדה כשראה אותם חוזרים למולדתם. סייטק הפך לשליטו של העם, והציב את יורטת החאן שלו במקום בו היה משכנו של סמטי אביו.

באחד הימים עלה במוחו של סייטק הרעיון לקרוא לחכמים ולראשי המשפחות, ובנוכחותם לפנות לקולצורו: "אתה דודי, אין לי אדם קרוב יותר ממך. קח לך את אמי אציורק לאשה, והפוך לאבי. ואם יוולד בן, יהיה לי לאח, לעזר ולמשענת."

"איך יכול אתה לדבר כן, נדהם קולצורו, "מכבד אני את אציורק ככבדי את אמי-הורתני, איך אוכל לחשוף את חזה, לצעוד לתוך מיטתו של סמטי! אינני רוצה אפילו לשמוע אותך, סייטק."

שובו של סייטק אל עמו

פעם אחת, כשהקיף קאראדואו במשמרתו את גבולות שלטון הקירגיזים, הבחין במקום שומם, שם אין נפש חיה, ברוכב מוזר שבו ציידים ניצב על כפפת העור שלו, וכלב רץ אחרי סוסו. הבחין קאראדואו שהרוכב לבוש בשריונו של סמטי, והסוס נראה כסוסו של סמטי, וגם הכלב כלבו של סמטי. "האם לא סמטי הוא זה?" ניחש קאראדואו ומיהר להתקרב אל הרוכב כדי לבחנו, ואולי אכן זה סמטי? הן איש לא ראה אותו מת. היו אנשים שדיברו ואמרו שכלל לא מת, אלא הפך לרוח רפאים.

"אקרא לרוכב," החליט קאראדואו, "ואברר מי האיש." הוא הצליף בסוסו, קרב אל הרוכב ובירכו במילה "סאלאם!", אבל הרוכב לא שמע, לא ענה, לא הביט בו ורכב לדרכו, "מי הוא זה שאינו רוצה לברכני," השתומם קאראדואו והחל לעקוב אחריו בסתר. השמש כבר עמדה לשקוע, הרוכב נכנס במהירות אל מתחת לקמרון של מערה ונעלם מן העין, כאילו לא היה מעולם, קאראדואו קרב אל הקמרון וראה שאין שם כניסה, שאת הדרך חוסם סלע גדול, ולא ברור לאן נעלם הרוכב.

נדהם קאראדואו, חזר אל האגיל וסיפר על כך לקאניקי, לאיציונק ולבאקאי. הם התייעצו ביניהם והחליטו לשלוח את קולצורו עם קאראדואו לאותו מקום שומם, בתקווה שיפגשו שוב ברוכב המסתורי. קאראדואו וקולצורו הגיעו לשם, אך הכל היה שומם, והם לא ראו איש. ביום השישי, בשעת השקיעה, הופיע שוב הרוכב ליד המערה, קולצורו השיגו, חסם את דרכו, והצליח לתפוס ברסנו של הסוס, קולצורו בירך אותו לשלום, אבל הרוכב לא ענה ואף לא הביס לעברו.

התכעס קולצורו וצעק בקולו הכביר: "למה שאעזוב אותן, בן בלי בית, לא חי ולא מת, יותר טוב שאהרגך ואחזירך לאדמה כדת וכדין!"

אז התנער הרוכב ושאל: "האם את קולו של קולצורו אני שומע?"

כושר הדיבור שב אליו והוא סיפר שאחרי שקיפץ פצע אותו, הוא לא מת, שכן אחותה הצעירה של איציונק, קוקמונציוק, הצילה אותו בכשפיה, ומאז היא מחזיקה אותו כלוא, ומשחררת אותו רק בימי שישי כדי שיצא לצוד ציד. היא גם הטילה כישוף על הסוס טאיבורול, הבז וכלב הציד אק-טיגאן. הדרך להינצל מכשפיה היא באמצעות חלב אם. אם יניח ראשו על חזה אמו ויריח את הריח המוכר, יתנדפו ממנו לחשי הכישוף.

קאראדואו אמר במהירות: "קולצורו דודי, החזק חזק בסוסו של סמטי ואל תעזוב אותו, ואני ארכב ואביא את קאניקי!"

קאראדואו התפרץ לאגיל כרוח סערה, הושיב את קאניקי על סוסו ודהר חזרה. קאניקי חיבקה את סמטי, הצמידה אותו לחזה והפלא ופלא! – עיניו נפקחו, אוזניו נמלאו צלילים, שוב היה לגיבור-חיל, נרפא מפצעו ונפטר מן הכישוף.

סמטי חזר אל עמו. הקירגיזים ערכו משתה לכבוד חזרתו. את סייטק הושיבו על הכס, והכריזו עליו כחאן.

סייטק היה למשענתם של הקירגיזים, ושלט בחוכמה וצדק. העם חי בשלווה ובשלום. הקירגיזים התענגו על השומן מבטנם של הסוסים. שוב לא היו עניים.

ואילו באקאי, קאניקי, סמטי, איציונק וקולצורו סיימו את דרכם בחיים. משאלותיהם התמלאו, הם נפרדו מהעם והלכו אל ארץ לא נודעת, מספרים כי הם נודדים בעולם. אומרים כי הם פוגשים במי שנושא חן בעיניהם. מספרים כי אנשים טובים ראו אותם במו-עיניהם.